

Prezentacija br.5.

**Lekcija 1: FAKTORI PRIVREDNOG
RAZVOJA**

Lekcija 2: PRIVREDNI CIKLUSI

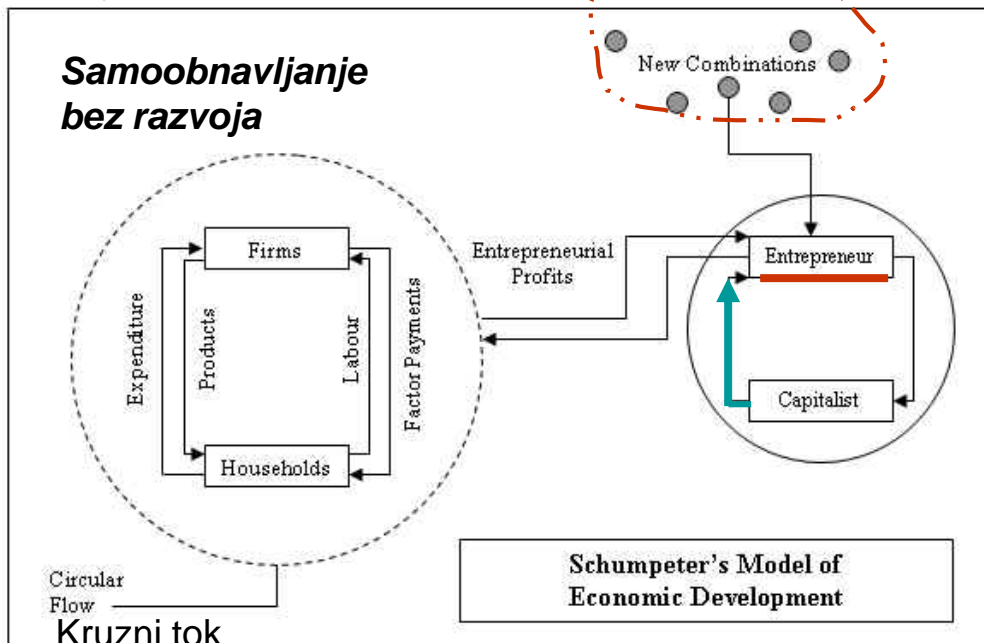
Lekcija 1: FAKTORI PRIVREDNOG RAZVOJA

I Moguće klasifikacije faktora privrednog razvoja

Joseph Schumpeter (1883-1950)

Realizacija novih kombinacija - PR

• Šumpeter (*The Theory of Economic Development*, 1912/1930)

formuliše tezu da **privredni razvoj** ne teče glatko, već u ciklusima i da počiva na tri elementa:

1) **“NOVE KOMBINACIJE”** (inovacije, nove kombinacije, nisu jednako rasporedjene u vremenu, nadolaze diskontinuirano, u grupama ili u “rojevima”..)

2) **preduzetnici** koji sprovode nove kombinacije, **“nosioci rizika”**, (neophodna je koncentracija preduzetničkog talenta u nekoj industriji, grani), pa je

“preduzetništvo” – realizacija novih kombinacija i

3) **kredit** koje preduzetnici dobijaju /od kapitalista, bankara/ za sprovođenje “novih kombinacija”

(koncentracija preduzetnika u nekom inovacionom sektoru proizvodi i krizu i recesiju: ekspanzijom tražnje za faktorima proizvodnje, povlačenjem kredita, koji dižu troškove i uzrokuju gubitke u firmama – što predstavlja kružni tok)

Osnovni faktor razvoja su nove kombinacije

- **Proizvoditi** znači kombinovati stvari i snage u okviru naših mogućnosti.
- Proizvoditi nove proizvode ili iste na drugačiji način, znači **kombinovati snage i stvari** na drugačiji način

-prozilazi da je razvoj definisan kao **OSTVARIVANJE NOVIH KOMBINACIJA !**

1. Šumpeter pod **novim kombinacijama** podrazumijeva sljedećih pet slučajeva:

- 1) **uvođenje novog dobra**
- 2) **uvođenje novih metoda proizvodnje (ili metoda prodaje),**
- 3) **otvaranje novih tržišta,**
- 4) **osvajanje novih izvora sirovina i poluproizvoda,**
- 5) **sprovođenje nove organizacije**

- nove kombinacije često znače i **nove firme**
 - nove kombinacije ne moraju značiti upošljavanje novih faktora proizvodnje, već upošljavanje **postojećih na novi način**
2. **Preduzetnici** sprovode nove kombinacije. Oni su, po Šumpeteru, svi organizatori primjene novih kombinacija, ljudi čijom se zaslugom one sprovode u život.
- Preduzetnici su osobe koje usmjeravaju alokaciju raspoloživih resursa sa osnovnim ciljem da se ostvari profit na osnovu ekonomske valorizacije inovacija /preduzetnički profit je posljedica privrednog razvoja/
 - Šumpeterov preduzetnik je inovator, ali ne pronalazač, već **inovator praktičar**, koji ruši biznis barijere i želi pobjediti. Preduzetnička funkcija nije u uskoj vezi sa institutom svojine.

3. **Kredit** (treći fundament PR po Šumpeteru)

Da bi preduzetnici mogli da ostvare svoje zamisli, njima su potrebna izvjesna sredstva. Ta sredstva im obezbjeđuju kapitalisti stvarajući kredite (bankarski sektor). Ako preduzetnik ostvari profit, plaća kamatu.

RAZLIČITE KLASIFIKACIJE FAKTORA PR

Samuelson P. , Nordhaus W.

4 točka ekonomskog progresu:

- 1) **ljudski proizvodni faktori**
(ponuda radne snage, obrazovanje, disciplina, motivacija);
- 2) **prirodni proizvodni faktori**
(zemljište, rudna i energetska bogatstva, klima),
- 3) **akumulacija kapitala** (mašine, fabrike, putevi) i
- 4) **tehnologija** (nauka, inženjering, upravljanje, preduzetništvo)

Herrick B., Kindlberger C. “Economic Development”

- 7 komponenti određuju dostignuti nivo i dinamiku PR:
 - 1) zemlja i ostali prirodni izvori,
 - 2) proizvodna sredstva, odnosno fizički kapital,
 - 3) rad i tzv. ljudski kapital,
 - 4) zaposlenost i distribucija dohotka,
 - 5) tehnološke promjene,
 - 6) ekonomija obima i
 - 7) organizacija

Klasifikacija faktora privrednog razvoja (Bajec J., 1987)

1. Osnovni ili primarni faktori razvoja gdje spadaju:

- stanovništvo i njegova struktura,
- instalirana osnovna sredstva i njihov tehnološki nivo,
- raspoloživost prirodnim resursima,
- veličina zemlje i
- dostignuti nivo razvijenosti;

2. Privredno-sistemske faktori (dominantni oblik svojine, sistem i mehanizam donošenja odluka, koordinacioni i upravljački mehanizam, motivacioni mehanizam);

3. Dejstvo ekonomske i razvojne politike

FAKTORI PRIVREDNOG RAZVOJA:

- 1. Stanovništvo;**
- 2. Prirodni i energetske resursi;**
- 3. Proizvodna sredstva i infrastruktura;**
- 4. Tehnološke promjene i inovacije;**
- 5. Organizacija i preduzetništvo;**
- 6. Informacija i znanje kao ključni razvojni resurs.**

- Apstrahovani su privrenosistemski faktori

I. STANOVNIŠTVO

- Stanovništvo je najvažniji faktor PR, kao i krajnji korisnik samog procesa proizvodnje. (**Dualni karakter**);
- *Konvencionalna ekonomska teorija značaj stanovništva kao faktora PR, po pravilu, sagledava pomoću analize **ukupnog broja**, udjela **zaposlenih** u ukupnom broju populacije, dostignutom **nivou urbanizacije**, nivou formalnog **obrazovanja** itd.*
- *Stanovništvo u statističkom smislu je skup ljudi koji se u određenom momentu nalaze na tačno određenoj teritoriji*

ANALIZA STANOVNIŠTVA KAO FAKTORA PRIVREDNOG RAZVOJA:

1. Ljudski potencijal;
2. Etnički sastav;
3. Istorijsko nasljeće.

1.1. Ljudski potencijal

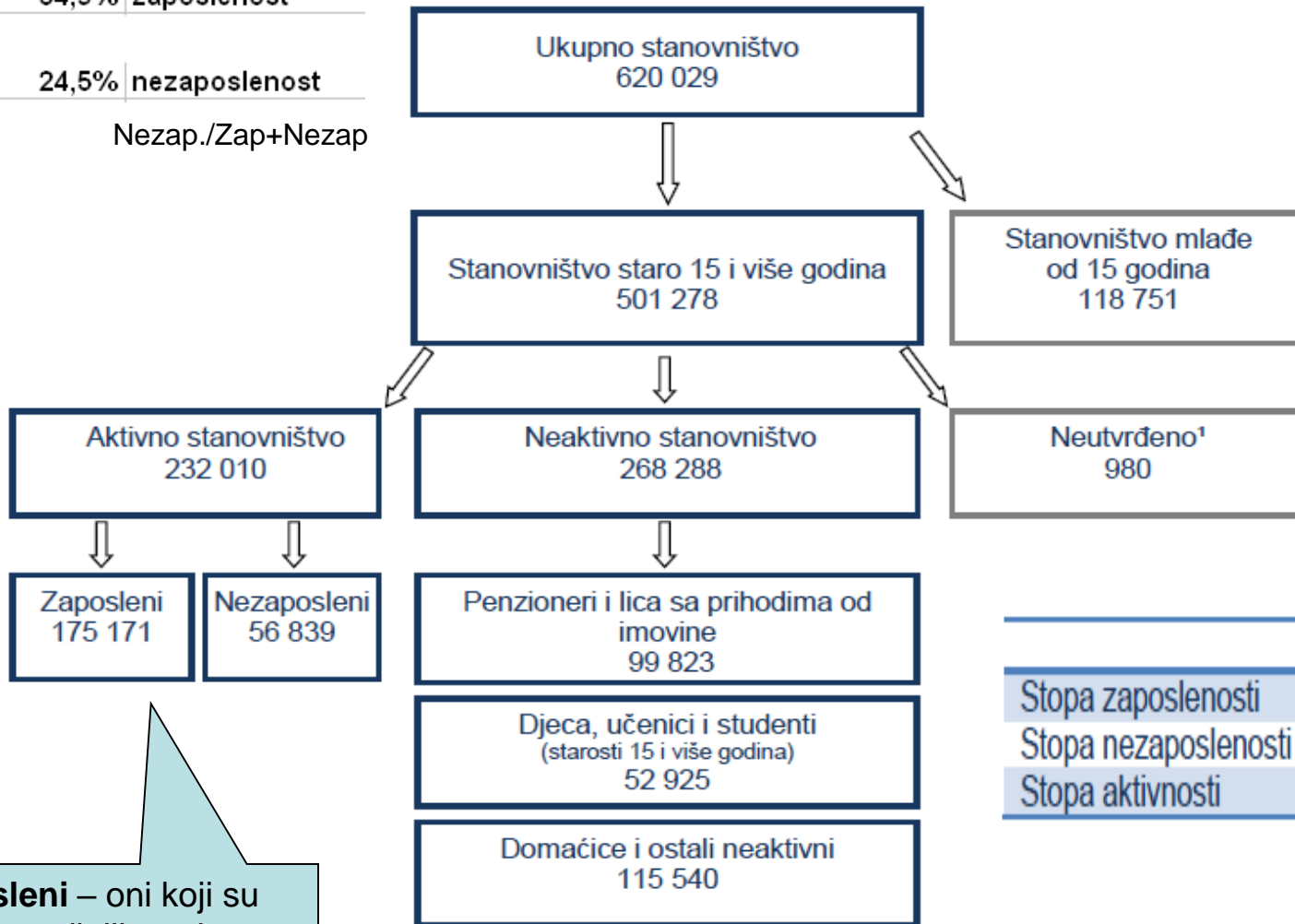
- **Ukupan broj stanovnika i pokazatelji zaposlenosti** (broj sposobnih za rad, stvarno zaposleni, gustina naseljenosti, prirodni i mehanički priraštaj, starosna struktura itd.)
- **Zdravstveno stanje stanovništva** (način života, zdravstvena zaštita, životna sredina, genetske predispozicije). Zdravlje ljudi je faktor koji ima najdugoročniji efekat na privredni rast.
- **Obrazovanje** (ulaganje u znanje, istraživanje i razvoj)

Crna Gora - popis	UKUPNO STANOVNIŠTVO	BROJ RODJENE DJECE PO ZENI /fertilitet/
1921	311.341	
1931	360.044	
1948	377.189	
1953	419.873	4,6
1961	471.894	3,4
1971	529.604	
1981	584.310	
1991	615.035	
2003	620.145	
2011	620.029	1,8

Procjena na početku godine, Monstat		
1. januar 2017	622,387	Najviše od Popisa 2011! PAD... 10
1. januar 2018	622,359	
1. januar 2019	622,182	
1. januar 2020	621,873	
1. januar 2021	620,739	
1 januar 2022.	617,983	

Struktura stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti (popis 2011)

	Aktivno/15+
232010	46,3% aktivnost
501278	Zaposl./15+
175171	34,9% zaposlenost
501278	
56839	24,5% nezaposlenost
232010	Nezap./Zap+Nezap

	%
Stopa zaposlenosti	34,9
Stopa nezaposlenosti	24,5
Stopa aktivnosti	46,3

Zaposleni – oni koji su radili u nedjelji pred popis;
Nezaposleni – koji nisu radili;

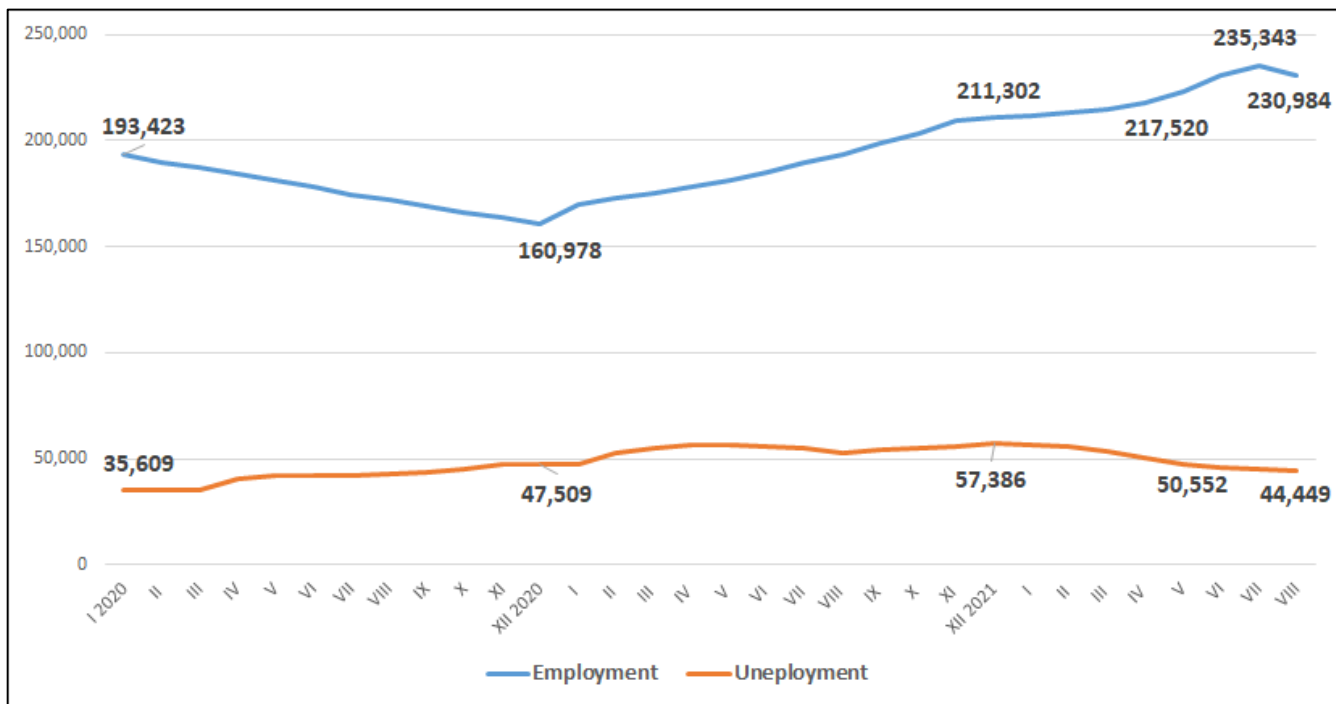
Stopa aktivnosti predstavlja procenat aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina.

Stopa zaposlenosti predstavlja procenat zaposlenih u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina.

Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih.

Promjena metodologije za broj zaposlenih u CG – sept. 2021.

159,129	I 2020	169,860	47,257
157,355	II	172,753	52,437
154,782	III	175,149	55,283
153,172	IV	177,932	56,431
151,252	V	180,956	56,385
149,371	VI	185,344	55,703
147,762	VII	189,975	54,697
145,704	VIII	193,449	52,986
	IX	198,549	53,958
	X	202,981	55,241
	XI	209,323	55,956
	XII 2021	211,302	57,386
	I	212,046	56,233
	II	212,959	55,462
	III	214,917	53,409
	IV	217,520	50,552
	V	222,901	47,584
	VI	230,765	46,159
	VII	235,343	45,116
	VIII	230,984	44,449

U avgustu 2021.g. izvršena revizija podataka za 2021.g. i umjesto 145.704, broj zaposlenih porastao na 193.449!

252 573
Zaposleni

43 141
Nezaposleni

IIQ 21 IIIQ 21 IVQ 21 IQ 22 IIQ 22

Stopa zaposlenosti (%)

38,8 46,5 46,0 46,8 50,7

17,1 14,8 15,4 16,8 14,6

Stopa nezaposlenosti (%)

6,3%
Samozaposleni
sa zaposlenima

10,6%
Samozaposleni
bez zaposlenih

81,0%
Zaposleni

2,1%
Porodični radnici
(neplaćeni)

85,4%
Zaposleni

14,6%
Nezaposleni

Nezaposlena lica
prema dužini traženja posla

16,4%
Do 5
mjeseci

10,1%
6 do 11
mjeseci

19,9%
12 do 23
mjeseci

53,6%
2 godine
i više

Nezaposleni (%)

9,5

Osnovno
obrazovanje

14,5

Stručno obrazovanje
nakon osnovne škole

11,0

Srednje
opšte obrazovanje

43,3

Srednje
stručno obrazovanje

21,6

Više i visoko
obrazovanje

OPŠTINA	Površin a km ²	STANOVNIŠTVO				gustina naseljenosti 2011 st / km ²	Prosječna starost stanovništva	Stepen urbanizacije
		Popis 2003	Popis 2011	INDEKS	%			
				2003=100				
Andrijevića	283	5785	5071	87.7	0.8%	18	39,9	20,67
Bar	598	40037	42048	105.0	6.8%	70	37,9	41,97
Berane	717	35068	33970	96.9	5.5%	47	36,4	32,60
Bijelo Polje	924	50284	46051	91.6	7.4%	50	36,1	33,44
Budva	122	15909	19218	120.8	3.1%	158	36,5	83,23
Danilovgrad	501	16523	18472	111.8	3.0%	37	38,1	37,09
Žabljak	445	4204	3569	84.9	0.6%	8	41,9	48,28
Kolašin	897	9949	8380	84.2	1.4%	9	40,1	32,52
Kotor	335	22947	22601	98.5	3.6%	67	39,5	55,67
Mojkovac	367	10066	8622	85.7	1.4%	23	38,4	41,64
Nikšić	2065	75282	72443	96.2	11.7%	35	37,8	78,64
Plav	486	13805	13108	95.0	2.1%	27	36	41,12
Plužine	854	4272	3246	76.0	0.5%	4	43,7	41,31
Pijavlja	1346	35806	30786	86.0	5.0%	23	41,8	63,30
Podgorica	1441	169132	185937	109.9	30.0%	129	35,7	83,75
Rožaje	432	22693	22964	101.2	3.7%	53	31,7	41,03
Tivat	46	13630	14031	102.9	2.3%	305	38	72,96
Ulcinj	255	20290	19921	98.2	3.2%	78	37,8	53,75
Herceg Novi	235	33034	30864	93.4	5.0%	131	40	63,30
Cetinje	910	18482	16657	90.1	2.7%	18	40,3	84,61
Šavnik	553	2947	2070	70.2	0.3%	4	42,5	22,80
Crna Gora	13812	620145	620029	100	100%	44.9	37,2	63,23

Starosni sastav se uzima kao jedan od pokazatelja dostignutog stepena u razvitku svake populacije, ali i kao instrument za saznavanje demografske prošlosti i predviđanje demografske budućnosti. Rezultati popisa 2011 ukazuju da je **demografsko starenje stanovništva zahvatilo prostor cijele CG**;
 Prosječna starost stanovništva dostigla je nivo od **37,2 godine** (2003 - 35,9 ; 1991 - 32,7 godina).

Prosječna starost	Stadijumi demografske starosti, *2011	Broj opština
Do 20 god	Rana demografska mladost	-
20 - 24	Demografska mladost	-
25 - 29	Demografska zrelost	-
30 - 34	Prag demografske starosti	Rožaje (31,7)
35 - 39	Demografska starost	12 – PG , PV, BP , BA, BD, NK, UL, BR, TV, DN, MK, KO
40 - 43	Duboka demografska starost	7- AN , HN , KL , CT , PV , ŽB, ŠA
Više od 43	Najdublja demografska starost	Plužine (43,7)

PG i BP bili na pragu dem.starost i (2003)

Bili u zoni demografske starosti 2003

Prvi put u ovoj kategoriji

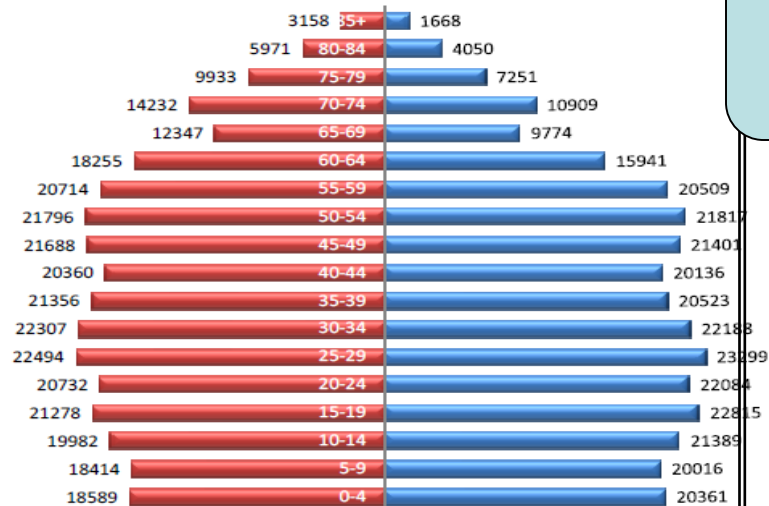
Montenegro Demographic Profile: 2025

Population : 636.000
Annual population growth rate (%): -0.2
Births per woman: 1.6
Births per 1,000 population: 9
Life expectancy (years): 80
Net migration per 1,000 population: 0

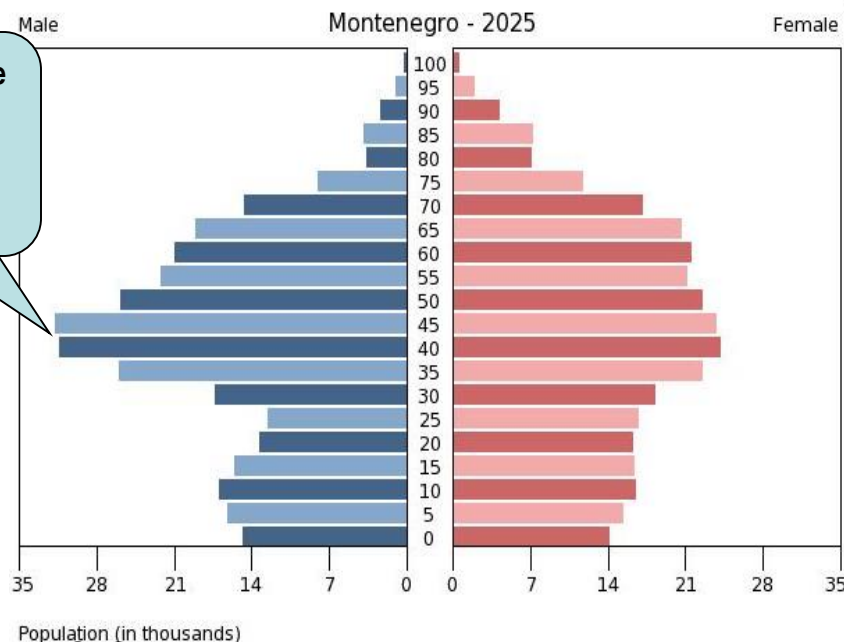
CG, 2011, POPIS

Stanovništvo: 620.029

Rodjena djeca po zeni – 1,8 /2009/

Expected large number of temporary workers. Job migrations !

Source: U.S. Census Bureau, International Data Base

Instrumenti demografske politike:

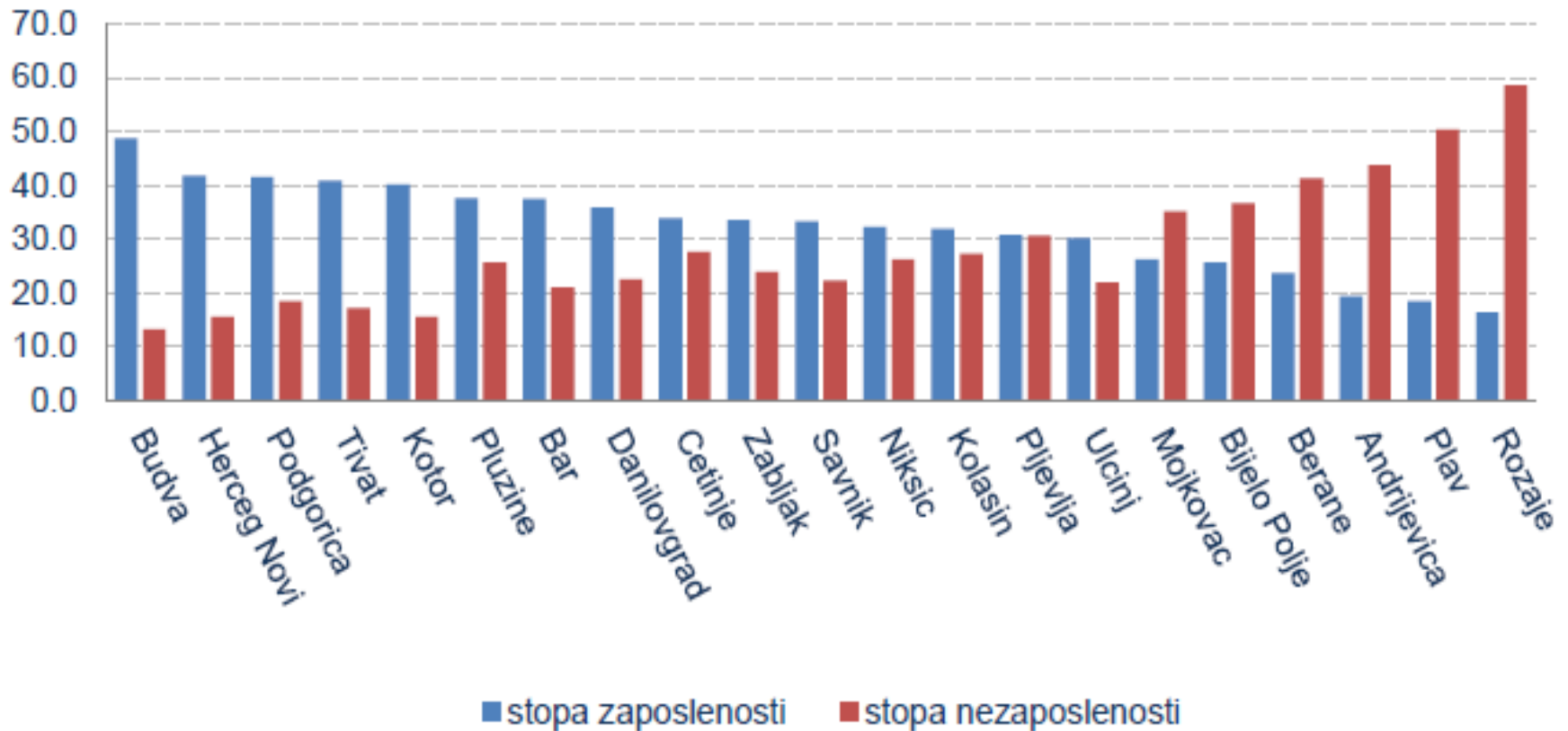
-Socijalna I dječja zaštita (kratki rok)

- dugi rok, indirektne mjere: ulaganje u saobraćajnu I komunalnu infrastrukturu, zdravstvene ustanove, Ustanove socijalne I dječje zaštite, obrazovno-vaspitne ustanove, ustanove visokog obrazovanja, sportske I stambene objekte, objekte kulture itd.

Nadalje: unapredjenje poslovnog ambijenta I poreske olaksice za manje razvijena područja, kreditna podrška za razvoj MSP u manje razvijenim opstinama, podsticanje zapošljavanja itd.

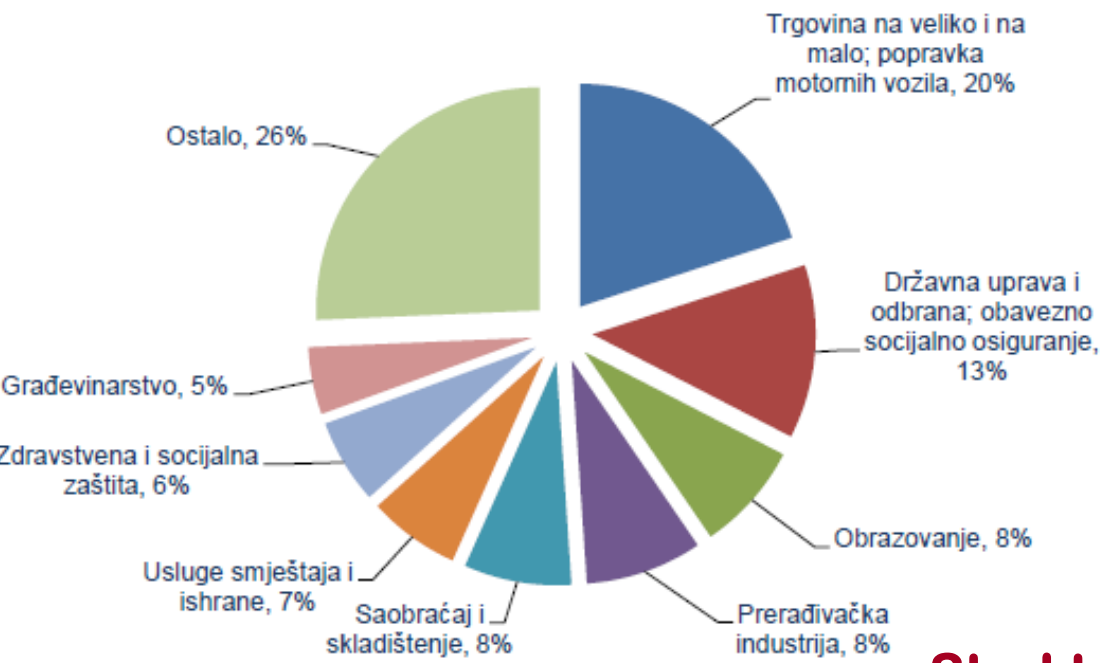
POPIS 2011

Stope zaposlenosti i nezaposlenosti po opštinama²

najveća stopa zaposlenosti je u Budvi 49%, Herceg Novom i Podgorici 42%, dok je najmanja u Rožajama 16%, Plavu i Andrijevici 19%.

U kojoj djelatnosti je najviše zaposlenih?

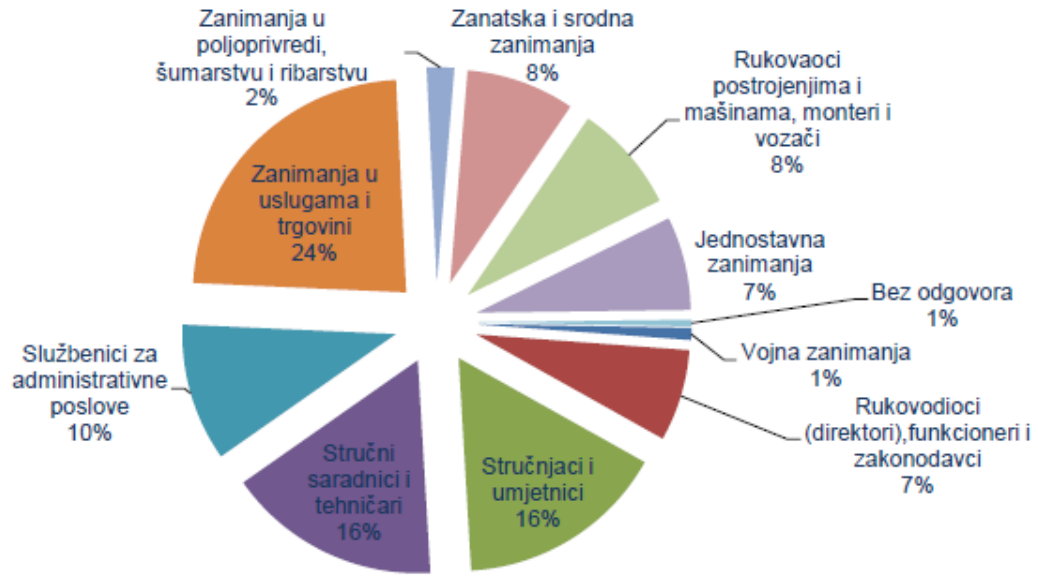
-20% je zaposleno u sektoru trgovine u kojoj radi najviše RS u opstinama BR, BP, BD, CT, DG, NK, HN, KO, PG, TV i UL.

-AN, BA, KL, MK, PL, PV i RO – najviše radi u državnoj upravi, odbrani i socijalnom osiguranju

-Poljopriv., sumarstvo i ribar.– najviše u opst. Pluzine i Savnik

-Jedino na Zabljaku vecina zaposlenih radi u sektoru usluga smjestaja i ishrane

Struktura zaposlenih prema zanimanju

Popis 2011

- Skoro četvrtina zaposlenih obavlja zanimanje u uslugama i trgovini.
- Zanimanja u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu obavlja svega 2% zaposlenih

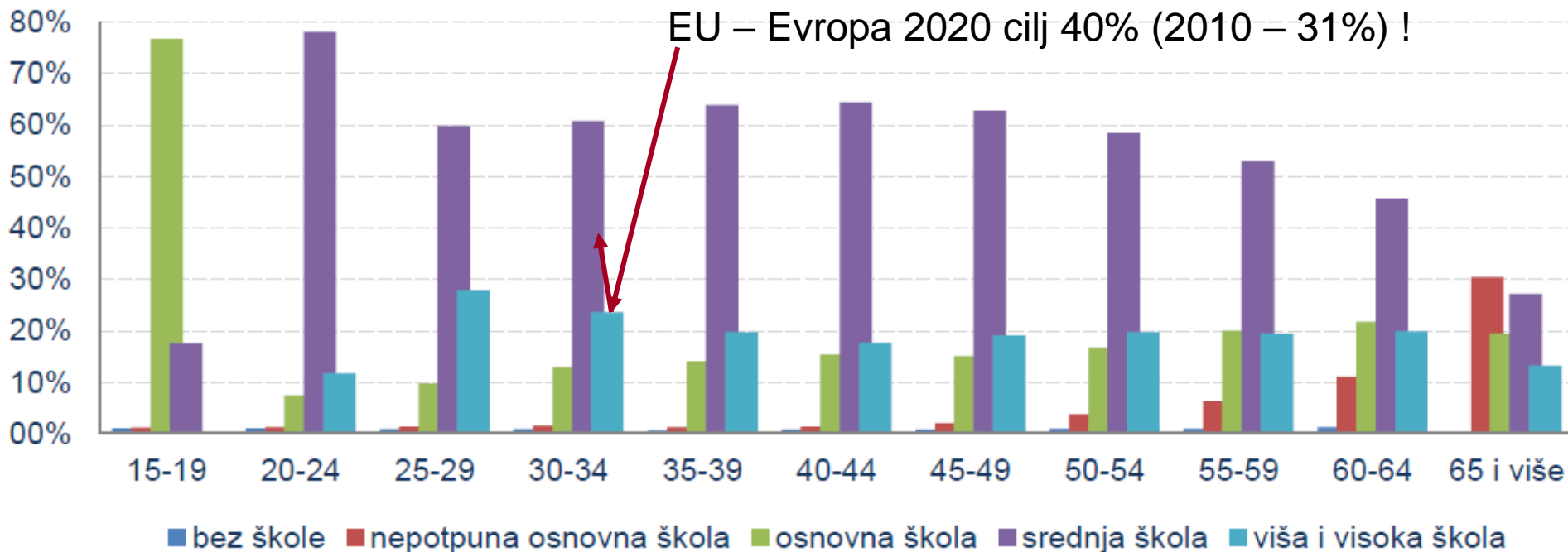
Obrazovna struktura stanovništva: Popis 2011 (izjava)

Koliko su školovani građani Crne Gore?

Starosna struktura prema nivou škole

Starosna struktura prema nivou škole

- Najobrazovanija je starosna grupa od 25-29 godina, gdje je **28% populacije fakultetski obrazovano.**

- EU je u svojoj razvojnoj strategiji Evropa 2020 postavila za cilj da nivo stanovništva dobi 30-34 godine sa visokim obrazovanjem poveca do 2020 na **40%** (CG oko 25%)

Zdravstveno stanje stanovništva

- “Zdravlje je stanje potpunog **fizičkog, duhovnog i socijalnog blagostanja**, a ne samo odsustvo bolesti.”

Cilj mjerenja zdravstvenog stanja stanovništva, da bi se utvrdili:

1. najznačajniji zdravstveni problemi populacije ili populacijske grupe
2. način zadovoljavanja zdravstvenih potreba

GRUPA POKAZATELJA	OSNOVNE KARAKTERISTIKE I/ILI VRSTE POKAZATELJA ZDRAVLJA STANOVNIŠTVA
1. Pokazatelji uslova života i rada	<ul style="list-style-type: none"> - fizička okolina, - prehrana, - društveni standardi u transportu, komunalijama, informacijama, rekreaciji itd. , - stanje u socijalnoj zaštiti; - stanje ekonomije, - stanje u vaspitnom i obrazovnom sistemu
2. Pokazatelji somatske i mentalne razvijenosti	<ul style="list-style-type: none"> • prikupljaju se na sistematskim pregledima pojedinih populacijskih grupa (odojcad, školska djeca) ili posebnim istraživanjima na izabranim uzorcima ; služe za praćenje zdravlja populacije, poredjenja pojedinih populacijskih grupa i stvaranja standarda i “referentnih” vrijednosti za preventivne i druge zdravstvene akcije
3. Demografska statistika – izabrani pokazatelji	<ul style="list-style-type: none"> - natalitet, broj rođenih u jednoj godini; - opsti mortalitet - broj umrlih na 1 000 stanovnika; smrtnost odojčadi; specifican mortalitet /za životno doba i vrstu bolesti: mortalitet od zaraznih bolesti i TBC, specifičan mortalitet od hroničnih bolesti, bolesti srca i krvnih sudova... / - indeks starenja stanovništva (preko 60 g. / 0-19) - prirodni priraštaj; - očekivano trajanje života; - starosna piramida stanovn. - ocjena morbiditeta / mjera koja govori o intenzitetu pojave bolesti, odnosno oboljelih osoba u populaciji, npr. dijabetes/ - incidencija (učestalost) bolesti, tj. oboljelih osoba, pojava novih oboljenja u toku određenog razdoblja - prevalencija (proširenost) bolesti, govori o broju svih oboljenja, odnosno oboljelih osoba u određenom razdoblju
4. Pokazatelji o zdravstvenoj djelatnosti	<p>Stepen zadovoljenja zdravstvenih potreba:</p> <ul style="list-style-type: none"> • mreža zdravstvenih ustanova ; obim i struktura rada ; kvalitet rada; broj i rad zdravstvenih radnika ; materijalno stanje i poslovanje;

Etnički sastav i historijsko nasljeđe

- **ETNIČKI SASTAV** stanovništva je pitanje koje pobuđuje rastuću pažnju ekonomskih analitičara. Tri su aspekta posebno važna za analizu etničkog sastava stanovništva i mogućeg njegovog značaja za privredni razvoj:
 - ✓ **nacionalnost**
 - ✓ **jezik i**
 - ✓ **religija**
- U principu, veća homogenost ovih kriterija predstavlja pogodnije tlo za privredni razvoj
- **ISTORIJSKO NASLJEĐE** takođe može biti od uticaja za kompetentno sagledavanje stanovništva kao faktora privrednog razvoja
- Shvatanje radnih obaveza, postojeća tradicija, oblici privredne saradnje, sklonost ka većoj saradnji sa pojedinim zemljama ili grupama država, itd.

II. PRIRODNI RESURSI

PRIRODNI USLOVI / RESURSI/ podrazumijevaju

1. prirodni **ambijent** u kojem ljudi žive, kao i
2. osnovnu **pretpostavku bilo kog proizvodnog procesa (dualni karakter)**.
 - **Prirodni resursi** su poljoprivredno i šumsko zemljište, mineralna bogastva, vodni potencijal (okeani mora, jezera i rijeke);
 - **Ekonomija prirodnih resursa je ušla u fazu posebno brzih promjena u epohi tzv. treće tehnološke revolucije**
 - **Vjekovima se privredni razvoj temeljio na resursima koji su se susretali u prirodi i koji su se nalazili u zemlji i vodi**
 - **Na sadašnjoj etapi tehnološkog i ekonomskog progresa ne postoji ni jedan resurs u prirodi koji se može nekontrolisano koristiti**
 - **Savremeni trendovi u razvoju novih materijala: Tokom poslednjih tridesetak godina pojedini predmeti rada počeli su naglo da se stvaraju u laboratorijama (nove plastične mase, savremeni keramički materijali, optička vlakna, kompozitni materijali, itd.)**
 - **Proces eksploatacije prirodnih bogatstava odvija se u sve nepovoljnijim uslovima**
1. Prirodni resursi i zalihe;
2. Podjela prirodnih resursa;
3. Savremeni trendovi u razvoju novih materijala;
4. Iskorišćavanje resursa mora i okeana;
5. Sekundarne sirovine;
6. Biotehnologija temeljena na genetskom inženjeringu.

Podjela prirodnih resursa

→ **RESURS** - ono što priroda daje,

→ **ZALIHA (REZERVA)** – uži pojam od resursa, dio pr. resursa koji se putem tehnologije može ekonomično koristiti (valorizovati)

- NA NIVO ZALIHA UTIČU:

1. Tehnološki uslovi eksploatacije,
2. Ekonomski kvalitet resursa.

- Bitni su - tr. eksploatacije, tr. alokacije, tr. supstitucije i alternativna koriscenja

- **FENOMEN KOMPENZACIJE** - hronična insuficijencija kvalitetnih prirodnih resursa je pojava univerzalnog karaktera, pa se kontinuirano pristupa **iskorišćavanju sve manje kvalitetnih zaliha**

- **SUPSTITUCIONI EFEKAT** koji govori o situacijama kada se sa upotrebe manje kvalitetnih prirodnih resursa prelazi na korišćenje kvalitetnijih (suprotno).

→ **1. ISCRPLJIVI RESURSI:**

1.1. Obnovljivi (zemljište, biljni i životinjski svijet)

1.2. Neobnovljivi (ugalj, nafta, gas, itd; treset se obnavlja, ali veoma sporo)

→ **2. NEISCRPLJIVI RESURSI** – svaki resurs treba kontrolisano koristiti

Iskorišćavanje resursa mora i okeana

- Rastući značaj energije
- Limitiranost prirodnih resursa na kopnu
- Morsko dno - potencijalno najveći izvor prirodnih bogastava na zemlji.

Okeanski resursi:

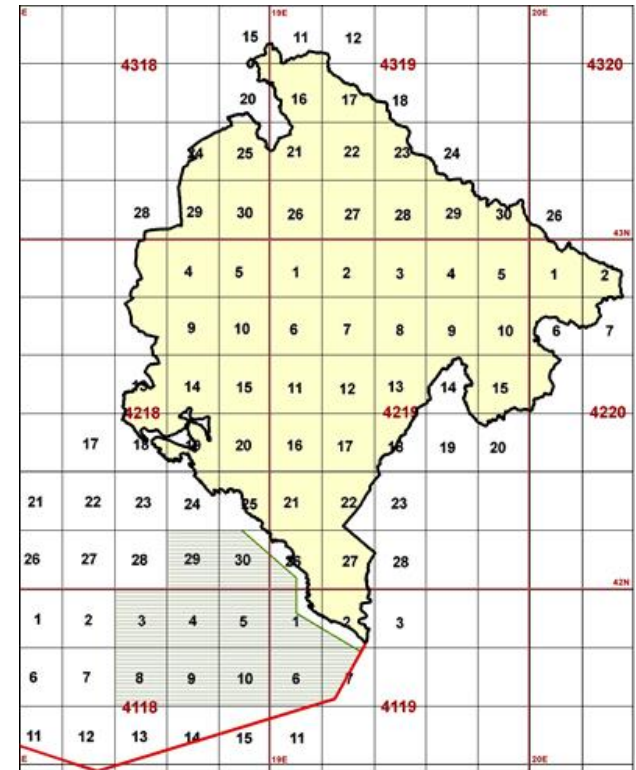
a) **MINERALNI resursi** (eksploatacija nafte i gasa, vađenje šljunka, pjeska i kamena, itd.);

- istraživanje mora sprovodi više od 30 zemalja; eksploataciju – samo nekoliko najrazvijenijih zemalja realizuje (ograničen broj najmoćnijih TNK);
- učešće podmorskih izvora u ukupnoj produkciji nafte premašuje 1/5 godišnje proizvodnje ove strateške sirovine

b) živi organizmi,

c) rekreativni resursi,

d) okeanski prostori itd.

Blokovi za dodjelu ugovora o koncesiji za istraživanje i proizvodnju ugljovodonika u podmorju CG

Memorandumi o razumijevanju /CG, BiH, HR I AL / za podršku i saradnju u realizaciji

Trans-jadranskog gasovoda (TAP) i Jonsko–jadranskog gasovoda (IAP) potpisani u Tirani 23. maja 2013

Radovi svecano pocinju 20 septembra 2014 na poljima Sah Deniz, Azerbeian

Sekundarne sirovine

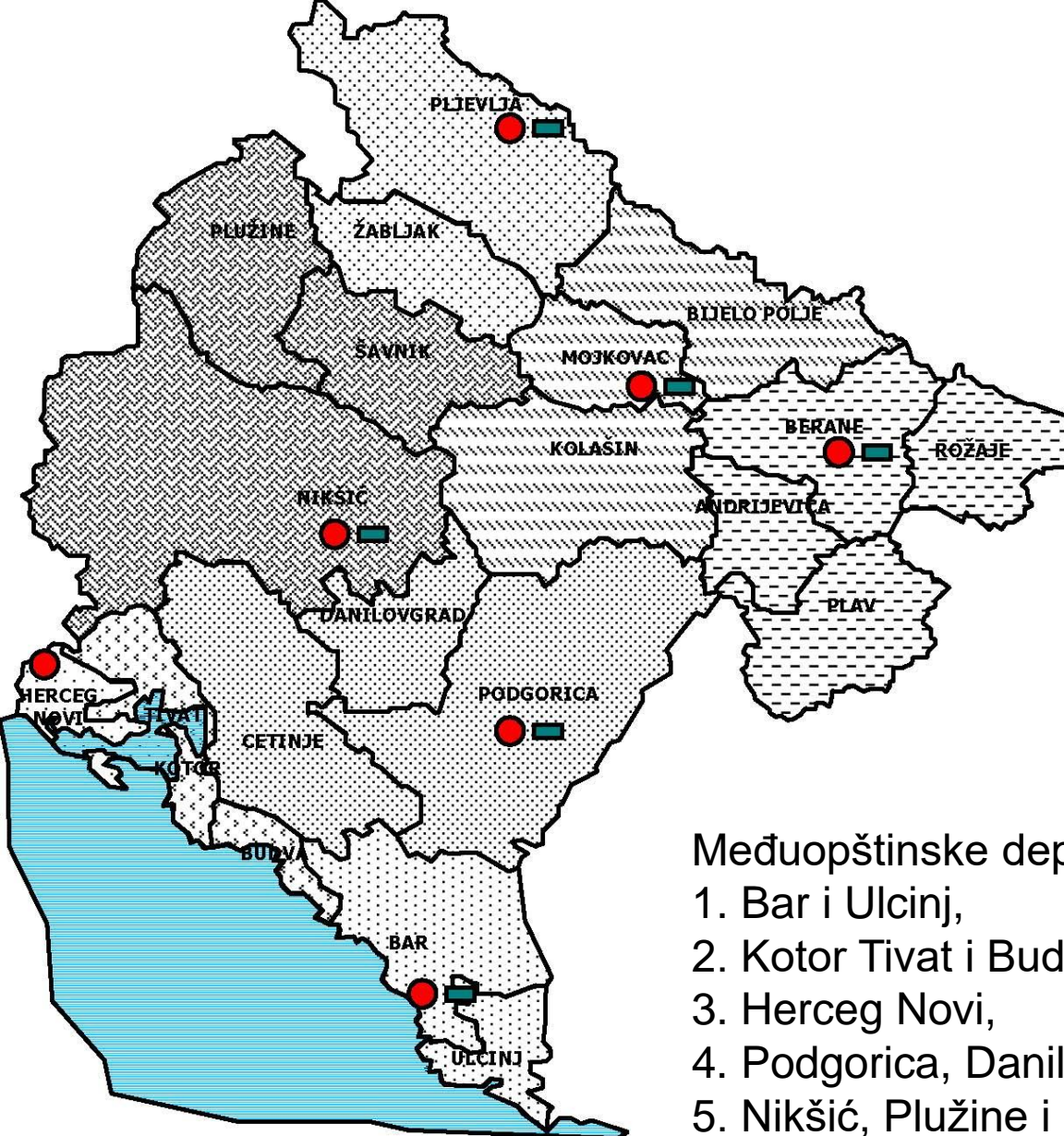
Odnosi se na **RECIKLAŽU**, preradu i ponovnu upotrebu otpadnih materijala u procesu proizvodnje.

Faktori ekonomske i tehnološke prirode određuju **isplativost korišćenja** sekundarnih sirovina, odnosno značaj **RECIKLAŽE**:

- Nedostatak sirovina;
 - Visoki troškovi proizvodnje novih materijala;
 - Očuvanje čovjekove sredine (rastući troškovi u pogledu poštovanja propisa o očuvanju čovjekove okoline).
- Prerada sekundarnih sirovina može biti i: uvozna supstitucija, smanjenje zagađenja, efikasnije korišćenje prirodnih resursa i smanjenje troškova odlaganja otpada

Planirana mreža međupštinskih deponija za selektivno sakupljanje i tretman otpada

- Međupostinska deponija
- Međupostinski reciklazni centar

Međupštinske deponije za opštine:

1. Bar i Ulcinj,
2. Kotor Tivat i Budvu (uz mogućnost priključenje HN),
3. Herceg Novi,
4. Podgorica, Danilovgrad i Cetinje,
5. Nikšić, Plužine i Šavnik,
6. Pljevlja i Žabljak,
7. Kolašin, Mojkovac i Bijelo Polje i
8. Berane, Rožaje, Andrijevića i Plav.

Biotehnologija temeljena na genetskom inženjeringu

- Najsažetije, **genetski inženjering** je skup metoda, u principu jednostavnih, ali u detaljima krajnje komplikovanih, po kojim se **geni** ili grupa gena uzimaju iz jedne **ćelije** i unose u drugu, gde se mogu vezati za gene koji se tu već nalaze i tako **doprinijeti biohemijskim procesima svog domaćina**. Osnovni cilj ovog postupka je da gen, nosilac nasliednih poruka, u novom organizmu funkcioniše kao i u starom, tj. da produkuje istu ili kvalitetniju supstancu od one koju je stvorio u organizmu iz koga je potekao.
- Radikalno mijenjajući način djelovanja čovjeka na pojedine supstance koje čine predmet industrijske prerade, **biotehnologija** može potencijalno uticati na svaki industrijski proces kod koga biološki katalizator može da se zamjeni **hemijskim**.
- **Industrija, energetika, poljoprivreda, zaštita životne sredine**
- **Biotehnološki proizvodi su:** antibiotici, vakcine, vitamini, hormoni, antitijela, enzimi itd.

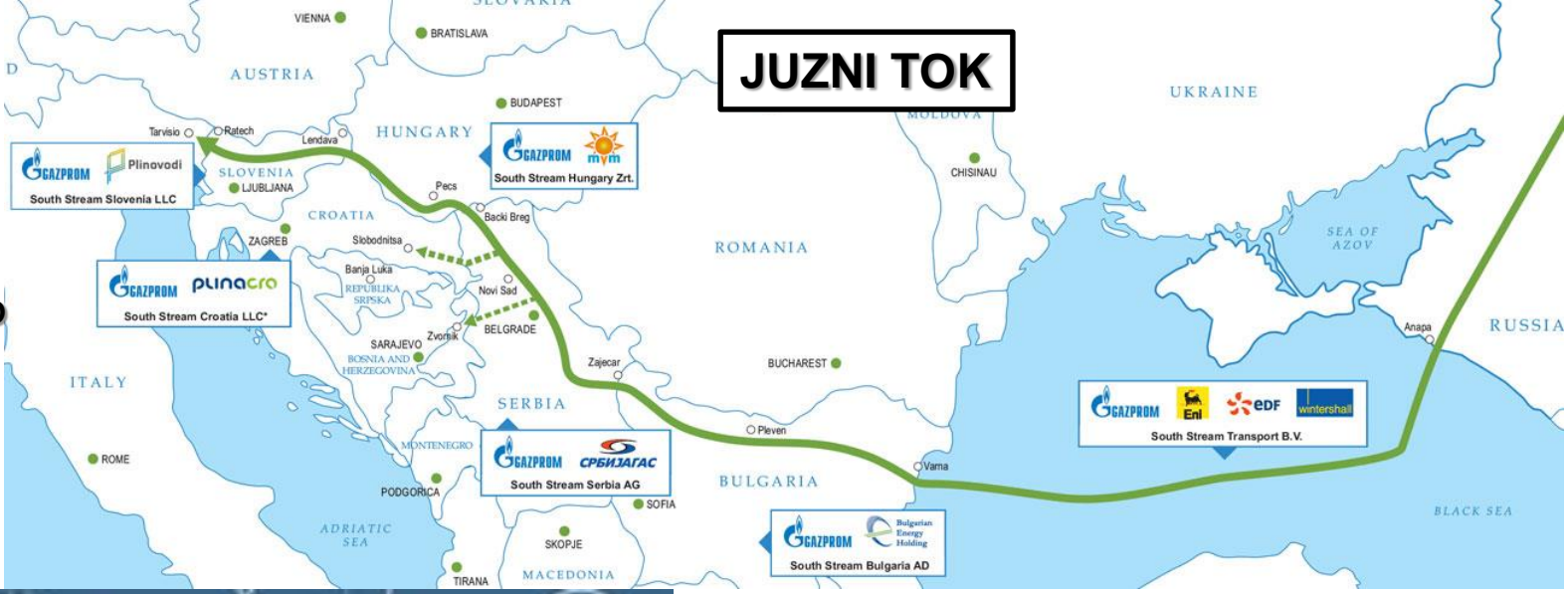
Mineralne sirovine u Crnoj Gori

- Na teritoriji Crne Gore otkriveno je 28 vrsta mineralnih sirovina. Među njima su zastupljene: energetske, metalne, nemetalne i tehnogene mineralne sirovine, morska so i podzemne vode. Do sada se eksplatisalo 16, dok se danas eksplatiše znatno manji broj.
- UGALJ je jedina energetska sirovina koja se eksploatiše u Crnoj Gori (mrkolignit, Pljevlja sa bilansnim rezervama od 200, odnosno geološkim od 256 mil t, površinski kop, za potrebe TE "Pljevlja". Instalirani proizvodni kapaciteti obezbjeđuju vijek eksploatacije za 100 godina; Ležišta mrkog uglja, koncentrisana u području Berana, sa bilansnim rezervama od 31,6, odnosno geološkim od 156 mil t);
- Rezultati istraživanja NAFTE I GASA ukazuju na perspektivnost otkrivanja rezervi od ek. interesa;
- TRESET je otkriven na oko 1.400 ha površine, u Podhumskom zalivu Skadarskog jezera, Procijenjene rezerve iznose oko 40 mil t.
- CRVENI BOKSIT je jedna od najvažnijih metalnih sirovina Crne Gore, rasprostranjena na skoro 1/3 ukupne teritorije. Sa 30,4 mil t bilansnih rezervi, Crna Gora zauzima prvo mjesto u Evropi i jedanesto u svijetu. Najveća i najkvalitetnija ležišta, koja se i eksploatišu, otkrivena su na području Nikšića.
- OLOVO I CINK se javljaju na više mjesta u Sjevernom regionu. Eksploatacija rude, koja je u sebi sadržala srebro i bakar, kao i pirit, vršena je u rudnicima "Šuplja stijena" (do 1987.g.) i "Brskovo" (do 1991.g.), u čijim ležištima se i dalje nalaze bilansne rezerve od 7,9 mil t.
- Rezerve BAKRA sa siromašnim sadržajem rude, su na području Varina (južno od Pljevalja) i za sada ne opravdavaju ekonomsku valorizaciju.
- ŽIVA je otkrivena na više lokaliteta, od kojih su po perspektivnosti najznačajnije pojave kod Mojkovca i Šavnika.

- **Bijeli boksit**, veoma rijetku nemetaličnu sirovinu, primjenjivu u industriji vatrostalnog materijala, u Evropi, ima samo Crna Gora. Koncentracija najkvalitetnijih ležišta je u prostoru Katunske nahije (Bijele Poljane) i na području Nikšića. Utvrđene bilansne rezerve iznose 246 hiljada tona, a vanbilansne 1,4 mil tona.
- Ležišta **betonita**, otkrivena na više mjesta u Crnoj Gori, raspolažu bilansnim rezervama od 3,1 mil t. Eksploatacija je vršena na ležištu "Bijelo Polje" (iznad Petrovca), gdje su ostale značajne rezerve neotkopane rude.
- **Barit** je sirovina od strateškog značaja, sa najvećom primjenom u raketnoj tehnici i hemijskoj industriji. Na ležištu Potkovač (Pljevlja) utvrđene su bilansne rezerve od 310 hiljada tona.
- **Ukrasni kamen** prisutan je na čitavom prostoru Crne Gore. Najveća ležišta su na prostoru Bjelopavličke ravnice, gdje su i centri aktuelne eksploatacije i prerade. Poznata su i ležišta na prostoru Ulcinja, Kolašina, Andrijevice, Cetinja, Herceg-Novog i Tivta. Bilansne rezerve - oko 3 mil m³.
- **Bigar** se kao dobar izolator zvuka i toplote, koristi za oblaganje fasada građevinskih objekata. Najpoznatije ležište kod Savnika. Utvrđene bilansne rezerve od 255 hiljada tona omogućavaju višegodišnju proizvodnju.
- **Krečnjak** zauzima ogroman dio prostora Crne Gore, a najčistije mase, u hemijskom smislu, su na području Bjelopavlića. Kao sirovina ima primjenu u hemijskoj industriji i poljoprivredi. Samo na lokalitetu Visočice (Špuž) utvrđene su bilansne rezerve od 7 mil t, gdje se koristi za proizvodnju kreča.
- **Dolomit** je, u velikim masama čiste sirovine, otkriven na više mjesta u Crnoj Gori. Istraživanjima na području Virpazara, uvrđene su bilansne rezerve od oko 88 mil t.
- **Kvarcne stijene** - rožnjaci, sa najvećom masom sirovine, nalaze se u Gornjoj Lastvi (Tivat), a poznati su i kvarcni pjeskovi u Zoganjama kod Ulcinja. Utvrđene bilansne rezerve od 3,7 mil t moguće je koristiti za proizvodnju ambalažnog stakla i u metalurgiji.
- **Vatrostalne keramičke gline** se javljaju u pljevaljskom ugljonosnom basenu, iz otkrivke (jalovine) pri proizvodnji uglja, kao i u sastavu ležišta bijelih boksita. Bilansne rezerve 12 mil t.
- **Cementni laporci** sa nalazišta u ugljonosnim basenima Pljevalja i Berana ustvari su pokrivka ugljenih slojeva, koja se, pri proizvodnji uglja, odlaže kao jalovina. Bilansne rezerve iznose oko 91,5 mil t. Velike mase ove sirovine javljaju se i u Primorskom regionu.
- **Tehničko-građevinski kamen** se javlja u značajnim količinama na čitavoj teritoriji Crne Gore. Bilansne rezerve od 16,8 mil m³ obezbjeđuju proizvodnju na 12 kamenoloma.
- **Šljunak i pijesak** se kao obnovljiva mineralna sirovina vade iz korita rijeka Morače, Cijevne, Lima i Tare, i iz Skadarskog jezera. Eksploatacija se vrši i na prostorima Grahovskog i Nikšićkog polja, Zetske ravnice i drugih mjesta. Bilansne rezerve utvrđene su na oko 6,8 mil m³.
- **Opekarske gline** su vezane za ugljonosne basene Pljevalja i Berana, a poznata ležišta se nalaze i kod Kolašina, Bijelog Polja, Spuža i Tivta. Bilansne rezerve utvrđene su na 7,7 mil tona, dok se geološke cijene na oko 600 mil tona.
- **Podzemne mineralne i pitke vode** predstavljaju posebno značajnu sirovinu i veliko prirodno bogatstvo Crne Gore. Istraživanja podzemnih voda vršena su na više mjesta, ali njihov kvalitet i bilansne rezerve još nijesu utvrđeni.
- Salinitet mora i povoljni klimatski uslovi omogućavaju proizvodnju **morske soli** - e

- **Poljoprivredno zemljište** - zahvata 518.254 ha, tj. preko 37% ukupne površine. Brdsko-planinsko područje čini 75% , a mediteransko 25% teritorije.
- **Šume i šumska zemljišta** zahvataju ukupno 709.939 ha ili 51,4% teritorije Crne Gore. Od toga, privredne šume i šumska zemljišta čine 534,531 ha ili 75,3%. Koristi se samo 55% godišnjeg prirasta.
- **Hidroenergetski potencijal vodotoka Crne Gore /expl.17%/**, u alternativi bez prevođenja voda, je na nivou od oko 7,9 mrd kWh/god u prvoj i 8,2 mrd kWh/god u drugoj fazi, a u alternativi sa prevođenjem voda - iz sliva Drine u sliv Morače, na nivou od oko 11 mrd kWh/god u prvoj i 10,5 mrd kWh/god u drugoj fazi. Izgradnja kapaciteta za korišćenje hidropotencijala ima, a i dalje će imati, veliki uticaj na organizaciju uređenja i korišćenja prostora Republike, posebno na područjima predviđenim za akumulacije
- **300km morske obale** – turizam, pomorsko brodarstvo i djelimično industrije (brodogradnja i proizvodnja soli), razvoj lučkog prometa, ribarstvo
- **Vrijednost prostora kao turistički potencijal** – 5 nacionalnih parkova, oko 25% teritorije

JUJNI TOK

**ODRZIVO
DOVOLJNO
I TRANSPARENTNO
SNABDIJEVANJE
EVROPE
GASOM**

JADRANSKO-JONSKI GASOVOD, IAP

**TRANS-JADRANSKI
GASOVOD, TAP /DO 2018/
jujni gasni koridor,
u srcu EU energetske strategije,
jedan od 12 evropskih energetske koridora**

III. Proizvodna sredstva i infrastruktura

- Dinamika tehnoloških usavršavanja sredstava za rad umnogome predstavlja i samu **istoriju privrednog i tehnološkog razvoja** (period upotrebe alata, etapu afirmacije mašine radilice i period dominacije opreme sa elektronskom regulacijom i kontrolom, digitalna ekonomija...)
- **Proces kontinuiranog usavršavanja proizvodnih sredstava bio je usmjeren u pravcu zamjene i postepenog istiskivanja fizičkih i intelektualnih funkcija čovjeka iz procesa proizvodnje, što se u krajnjoj liniji pozitivno odražavalo na proces neprekidnog dinamiziranja privrednog rasta**
- **Struktura instaliranih proizvodnih sredstava** u nekoj privredi se može proučavati sa najrazličitijih aspekata. Najčešće se analiza vrši na temelju **granskog ili teritorijalnog kriterijuma**, a u novije vrijeme i u zavisnosti od **tehnološkog nivoa** osnovnih sredstava
- **Evaluacija ekonomske efikasnosti korišćenja instaliranih proizvodnih sredstava** – ona **utiču** na sljedeće:
 - Dejstvo na troškove proizvodnje i visinu ulaganja
 - Dejstvo na stopu rasta određene grane proizvodnje,
 - Dejstvo na zaposlenost,
 - Dejstvo na izvoz (odnosno mogućnost smanjenja uvozne zavisnosti),
 - Dejstvo na smanjenje regionalne razvijenosti,
 - Dejstvo na stručno obrazovanje,
 - Dejstvo na ukupan životni standard

Zahtjevi koji se postavljaju pred nova sredstva za rad danas:

- Minimiziranje potrošnje energije i sirovina;
- Minimiziranje potrebnog prostora za njeno lociranje;
- Realizacija proizvodnih procesa visoke složenosti i kompleksnosti na pouzdan način i uz visok nivo produktivnosti.

Infrastruktura

- *Pod infrastrukturom treba razumjeti **kompleks privrednih grana** koje imaju izuzetan značaj za privredni razvoj, a čija osnovna obilježja predstavljaju **VELIKI EKSTERNI EFEKTI***
- *Dvije osnovne karakteristike **INFRASTRUKTURE** su:*
 - ✓ *nemogućnost ili vrlo mala mogućnost uvoza /ili supstitucije/ i*
 - ✓ *izuzetno dug period gradnje pojedinih infrastrukturnih sistema*
- *Najvažnije **grane** infrastrukturnog karaktera:*
 - energetika
 - saobraćaj,
 - ICT sektor (informaciono-komunikacione tehnologije).

**Trans-european
Transport and energy
Corridors**
- precondition for
economic growth

- The highway Bar – Boljare, 1st section is building with loan of Chinese bank (EXIM bank, 687,65 mil €; Accepted offer of Chinese Companies CCCC i CNBS), Total costs – 809 mil €

-The Adriatic-Ionian highway

- The Adriatic – Ionian pipeline as part of South European Energetic Corridor (TANAP-TAP-IAP pipeline, from Azerbaijan to the EU)

-Reconstruction of rail-roads to Serbia

EU CONNECTIVITY AGENDA: indicative extension of TEN-T to WB core NETWORK

ROADS	
Corridor Vc	Bosanski Samac (BH) - Doboj (BH) - Sarajevo (BH) - Mostar (BH) - Bijaca (HR border)
Corridor VIII	Tirana/Durres (AL) - Elabasan (AL)- Struga MK) - - Tetovo (MK) - Skopje (MK) -Deve Bair (BG Border)
Corridor X	Batrovci (HR border) - Belgrade (RS) - Nis (RS) -Skopje (MK) - Bogorodica (Greek border)
Corridor Xb	Subotica (Hungarian border) - Novi Sad (RS) - Belgrade (RS)
Corridor Xc	Nis (RS) -Gradina (Bulgarian border)
Route 1	Debeli Brijeg (Border Crossing) - Bar
Route 2	Podgorica (ME) - Durres (AL) - Fier (AL) - Tepelena (AL) - Qafe Bote (Greek border)
Route 2a	Gradiska (Croatian border) - Banja Luka (BH) - Lasva-Travnik (BH)
Route 4	Vršac (Romanian border) - Belgrade (RS) - Podgorica (ME) - Bar (ME)
Route 6	Pristina (KS*) -Skopje (MK)
Route 7	Lezhe (AL) - Pristina (Kosovo) - Doljevac/Nis (RS)
RAILWAYS	
Corridor Vc	Bosanski Samac (BH) - Sarajevo - Mostar- Capljina (BiH)
Corridor VIII	Skopje (MK) - Deva Bair (Border with Bulgaria)
Corridor X	Sid (RS) - Belgrade - Nis -Skopje (MK) - Gevgelija (Greek border)
Corridor Xb	Kelebija (Hungarian border) - Novi Sad (RS) - Stara Pazova/Belgrade (RS)
Corridor Xc	Nis (RS) - Dimitrovgrad (Bulgarian border)
Route 2	Podgorica (Montenegro) - Durres/Tirana (Albania)
Route 4	Vrsac (RO border) - Belgrade (RS) - Podgorica (ME) - Bar (ME)
Route 10	Krusevac (RS) - Kraljevo (RS) - Pristina (KS*) - Skopje (MK)
INLAND WATERWAYS	
Corridor VII Danube	Backa Palanka - Ram/Nera River- Timok River/Pristol
Sava River	Croatian border (Sisak) - Belgrade
Tisa River	Hungarian Border - Danube River
AIRPORTS	
WB 6 capitals	Tirana , Sarajevo, Pristina, Podgorica , Skopje, Belgrade
SEA PORTS	
Albania	Durres
Montenegro	Bar
INLAND WATERWAYS PORTS	
BiH	Bosanski Samac & Brcko
RS	Novi Sad & Beograd

Dogovor šest premijera regiona Zap. Balkana I EU oko proširenja Transportnih (i Energetskih) Mreža EU na ZB (2015)

- Nacionalne investicione komisije
- prioritetne liste projekata /SPPs/ infrastrukture (saobr, energetika, ŽS i socijalni sektor)
- Podrška kroz IPA II i povoljniji **Kredit** EIB, EBRD, KfW i Razvojne banke Savjeta Evrope

EC: Economic and Investment Plan for Western Balkans 2021-2027

- For the **long-term economic recovery** of the region and to foster regional economic integration, 9 billion €,
- Ten investment flagship initiatives in **key areas for economic development**:
 1. **CONNECTING EAST TO WEST**
 2. **CONNECTING NORTH TO SOUTH**
 3. **CONNECTING THE COASTAL REGIONS**
 4. **RENEWABLE ENERGY**
 5. **TRANSITION FROM COAL**
 6. **RENOVATION WAVE** (private and public buildings, EE)
 7. **WASTE and WASTE WATER MANAGEMENT**
 8. **DIGITAL INFRASTRUCTURE**
 9. **INVESTING IN THE COMPETITIVENESS OF THE PRIVATE SECTOR**
 10. **YOUTH GUARANTEE**

IV. Tehnološke promjene i inovacije

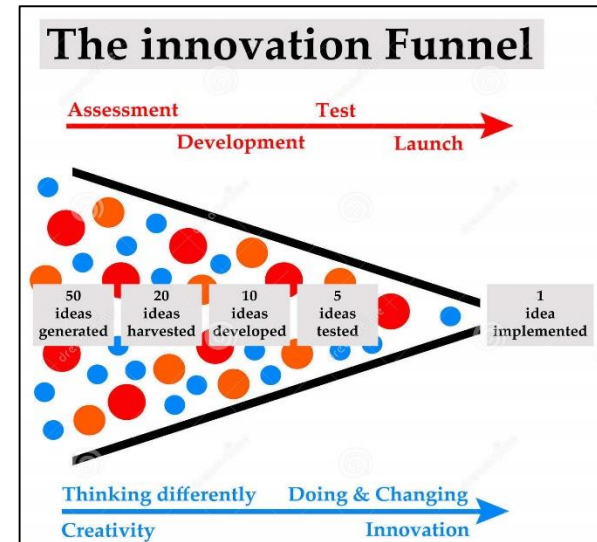
Tehnološka promjena

označava razvoj nauke i tehnike koja za rezultat ima:

- pojavu **novih dobara i usluga**, kao i
- nastanak **novih proizvodnih i tehnoloških procesa**

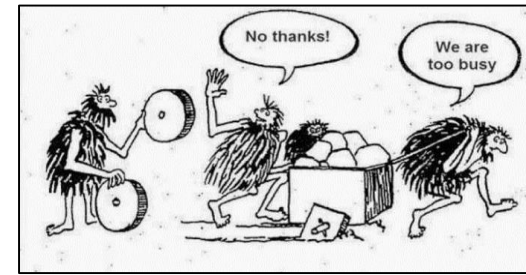
Usavršavanje postojećih i pronalaženje novih:

kvalitetno novih proizvodnih sredstava, predmeta rada, izvora i metoda korišćenja energije, metoda formi i organizacije proizvodnje.

1. Komponente (faze) tehnološke promjene

1. PRONALAZAK - INVENCIJA (radjanje same ideje);

Vrijeme koje je potrebno da se transformiše invencija u inovaciju je najkritičnija faza u valorizaciji svake tehnološke promjene

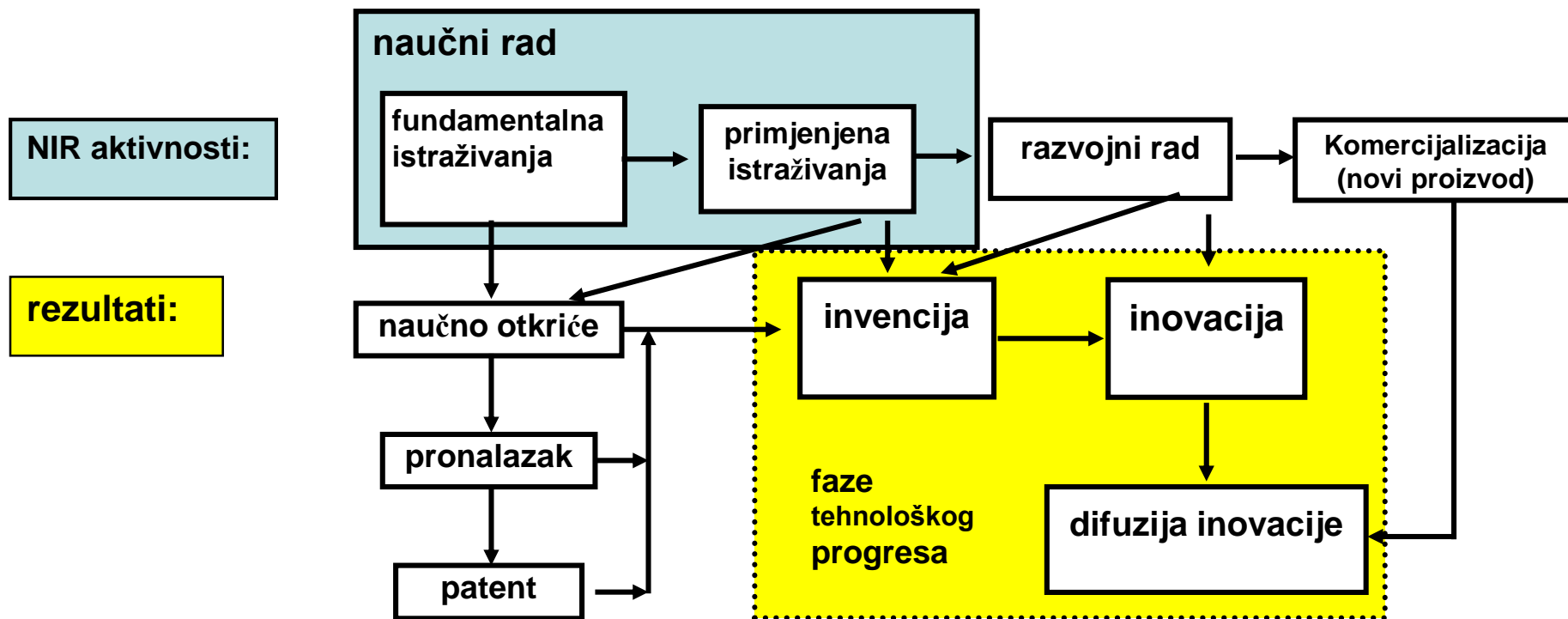
- **inkubacioni period** – vrijeme koje je potrebno da se transformiše invencija u inovaciju

2. PRVA PRAKTIČNA PRIMJENA - INOVACIJA (realizacija same ideje, novo rješenje); pronalazak, naučno otkriće, naučno istraživanje. Zavisí od intenziteta tehnološke promjene i dinamike privrednog rasta u cjelini.

3. DIFUZIJA (najšira primjena inovacije).

- Vremenski razmak između ovih faza se sve više skraćuje, kako inkubacioni, tako i ukupan razvojni period

Veza naučnog i razvojnog rada i tehnološkog progressa

Pronalazak – omogućava efikasniju proizvodnju

Patent – novo rješenje tehničkog problema primjenljivo u praksi

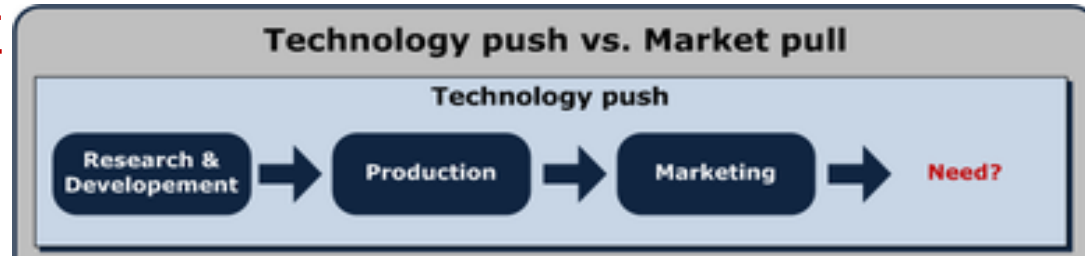
2. Porijeklo tehnološke promjene

1. TEHNOLOŠKE PROMJENE USLOVLJENE PONUDOM;

(dinamika usavršavanja tehnologije je u daleko

Najvećem stepenu funkcija razvoja nauke i efikasnosti NIR-a - nova tehnološka rješenja kreiraju nove proizvode, koji će se tek prepoznati na tržištu, ako za njih bude tražnje...

“Science and technology push theory”

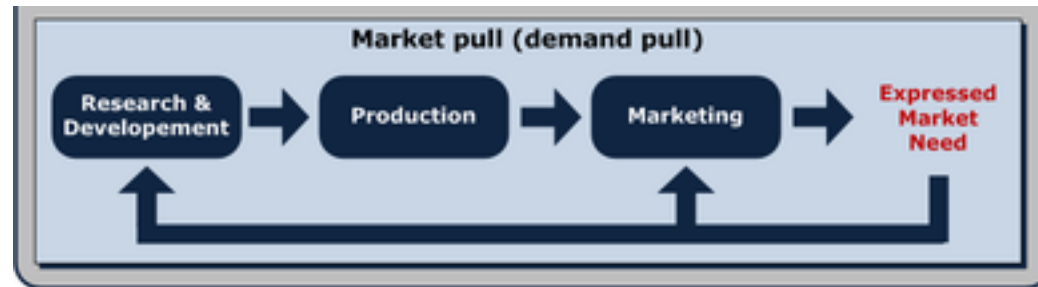

2. TEHNOLOŠKE PROMJENE USLOVLJENE TRAZNJOM.

(Suština ove teorije je tumačenje po kome je osnovni pokretač promjena u tehnici i tehnologiji zahtjev samog tržišta)

“Demand pull theory”

Tražnja utiče na istraživanja u željenom pravcu, da bi se Dobio ciljani proizvod, koji se traži na tržištu

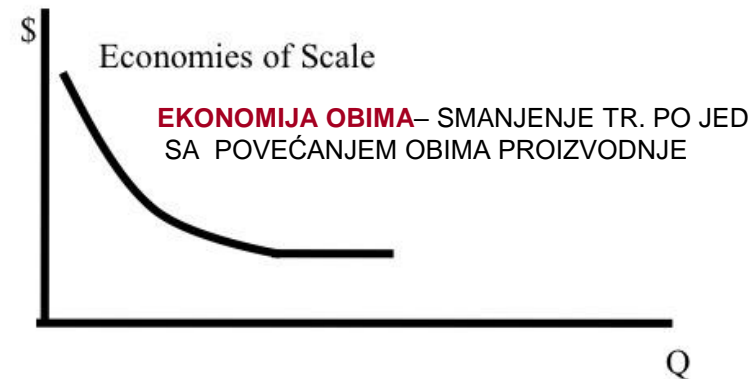

Generator savremenih tehnoloških promjena su i R&D i zahtjevi tražnje...

- kompleks tehnoloških promjena, po pravilu, djeluje na poboljšanje odnosa između outputa i inputa, odnosno utiče na **rast ekonomske efikasnosti**

Na taj odnos djeluju i :

- **Ekonomija obima** (smanjenje fiksnih tr. sa porastom obima);
- **Ekonomija asortimana** (smanjenje fiksnih tr. sa porastom obima različitih proizvoda);
- **Kriva učenja** (smanjenje tr. pr. po osnovu krive učenja, snižavanje jediničnih tr.pr. kroz rast iskustva, spretnosti radnika, nezavisno od obima proizvodnje)

**Ekonomija obima i Ekonomija opsega
(Economy of scale & Economy of scope)?**

EKONOMIJA OPSEGA – SMANJENJE TROŠKOVA objedinjenim izvođenjem **većeg broja aktivnosti** korišćenjem zajedničkih inputa ili zajedničkim unaprjeđenjem proizvoda, ili zajedničkom distribucijom. (Npr. benzinska pumpa sa uslugama trgovine, restorana...)

3. Vrste tehnoloških promjena

1. **OPREDMEĆENA** (napredak u tehnologiji, odnosno na osnovu novih investicija);
2. **NEOPREDMEĆENA** (napredak na osnovu novih metoda organizacije i menadžmenta, bez novih investicija);
rast marginalne produktivnosti opreme bez novih investicija

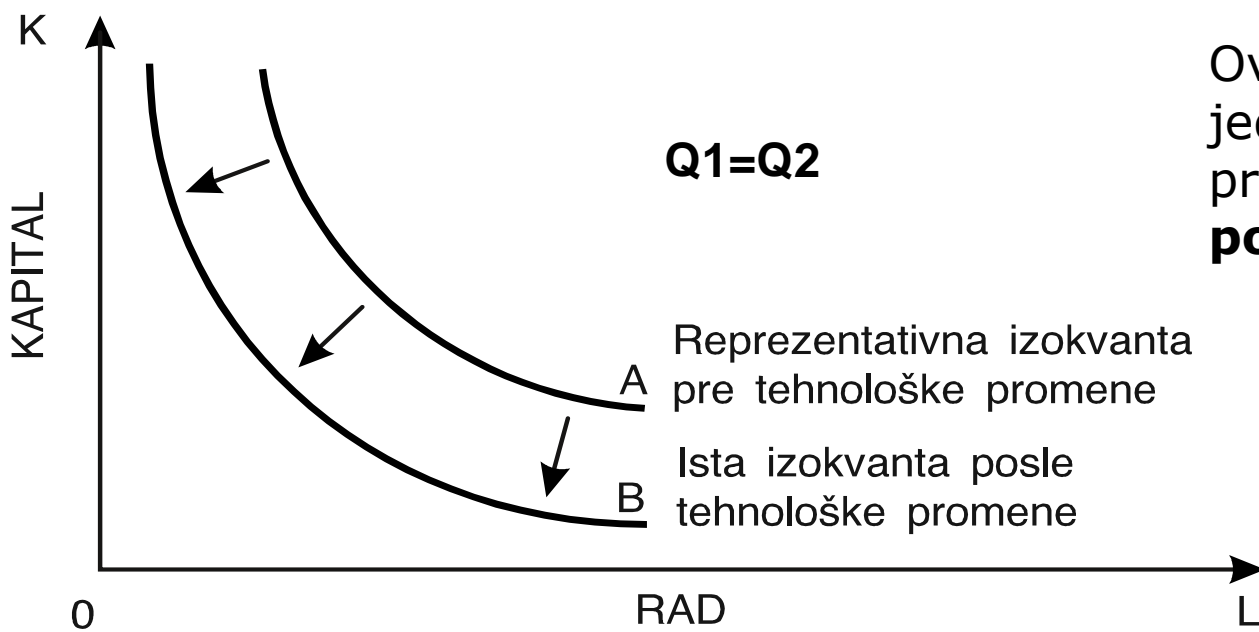
Elementi proizvodne funkcije značajni za analizu tipova tehnološke promjene:

1. **Efikasnost tehnologije** (ostvarenje iste količine outputa na osnovu manje količine inputa);
2. **Faktor intezivnosti** (neutralna, radno štedna i kapitalno štedna tehnološka promjena);
3. **Elastičnost supstitucije** (zamjena inputa rada kapitalom)
4. **Obim proizvodnje - ekonomija obima**

1. Efikasnost tehnologije

- **Tehnološka promjena** može značiti proces dolaženja do istog nivoa outputa korišćenjem manje količine inputa.
- Obje izokvante reprezentuju istu količinu proizvodnje. Promijenjeno je jedino vrijeme, a time i neophodan minimum inputa L i K za proizvodnju date količine proizvodnje. (manje L i K za isti Q, uz teh.promjenu)

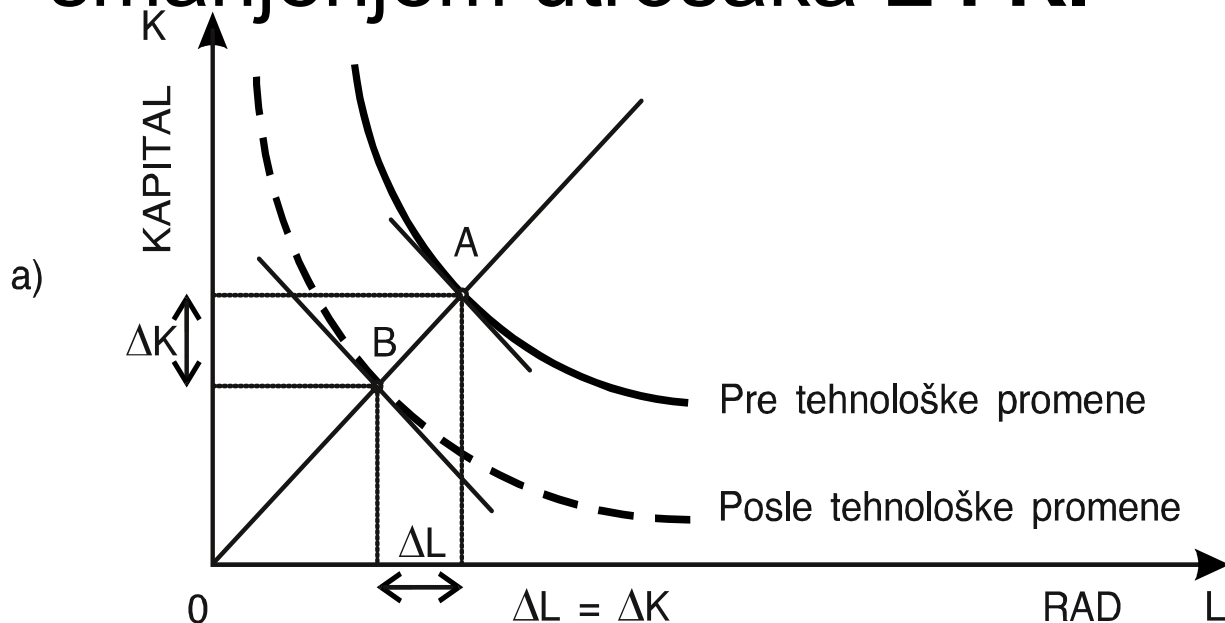

Ovo je moguće razumjeti jedino uz pomoć dimenzije promjene **vremena posmatranja**

2. Faktor intezivnosti

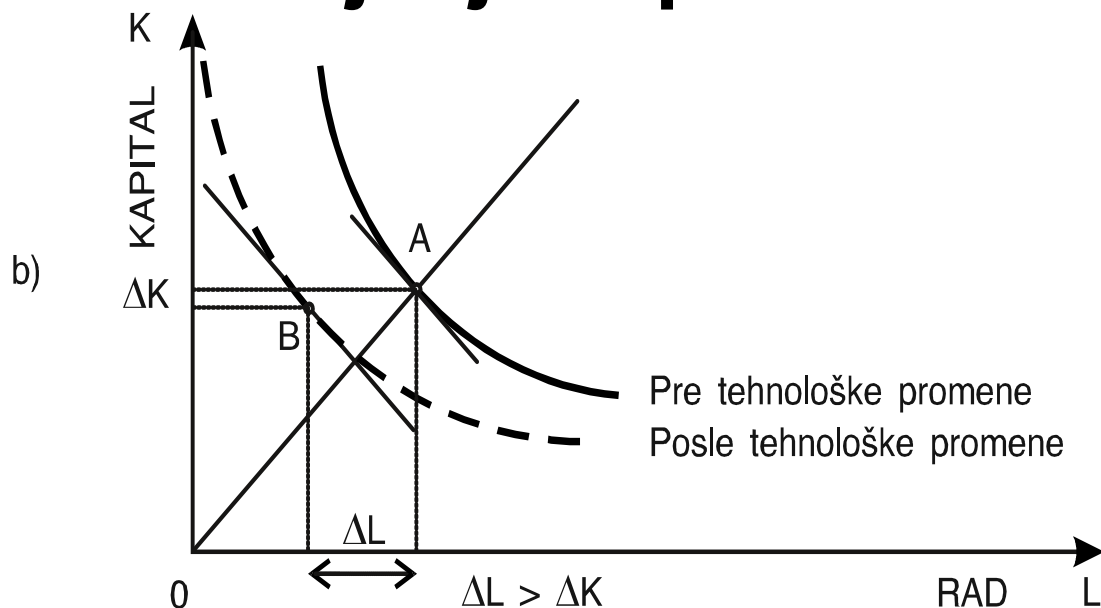
- **a) neutralna tehnološka promjena** (tehnički progres) ilustruje situaciju kod koje se do istog nivoa outputa dolazi **proporcionalnim smanjenjem utrošaka L i K.**

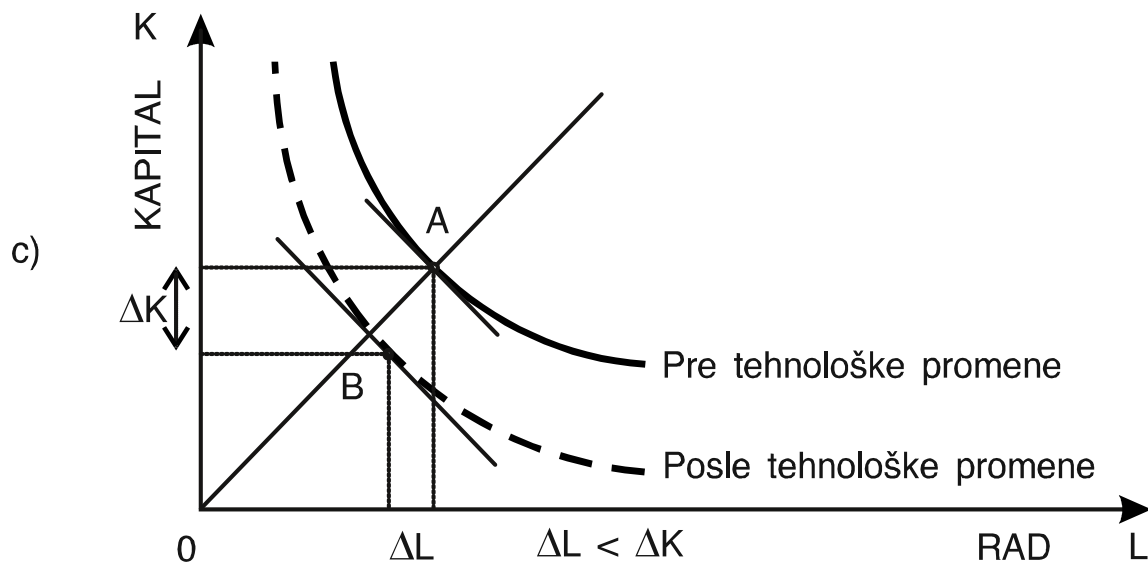
b) radno štedna tehnološka promjena

- označava mogućnost dolaženja do identičnog obima i kvaliteta outputa sa relativno **većom uštedom rada** u odnosu na **smanjenje kapitala**.

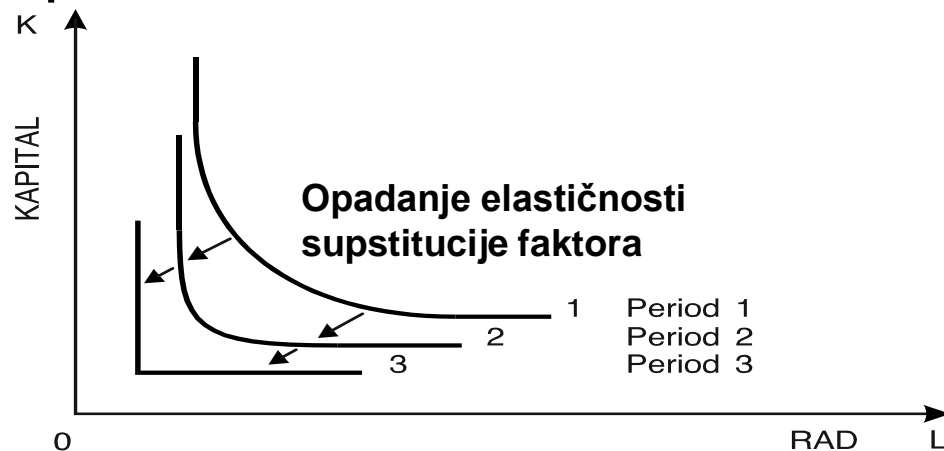
c) kapitalno štedna tehnološka promjena

- govori o situaciji kada se do identičnog obima i kvaliteta proizvodnje dolazi relativno **naglašenijom uštedom kapitala** u odnosu na smanjenje **korišćenja rada**.

3) Elastičnost supstitucije faktora

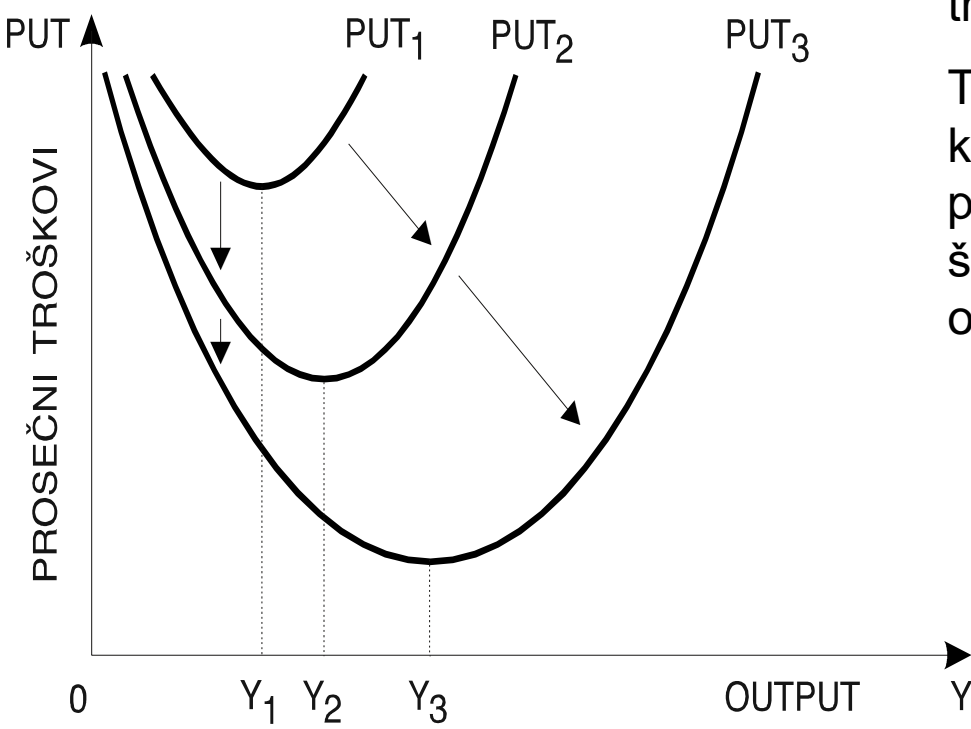
- Translacija familije izokvanti ka horizontalnoj i vertikalnoj koordinatnoj osi posljedica je tehnoloških promjena.
- U ovom slučaju **tehnološka promjena djeluje na smanjenje lakoće zamjenljivosti jednog faktora drugim u procesu proizvodnje.**
- Izokvanta 1 reprezentuje veću elastičnost supstitucije faktora u odnosu na izokvantu 2, dok izokvanta 3 označava stanje koje karakteriše potpunu nesupstitabilnost faktora

Elastičnost supstitucije faktora pokazuje **lakoću zamjene inputa** rada kapitalom i obrnuto

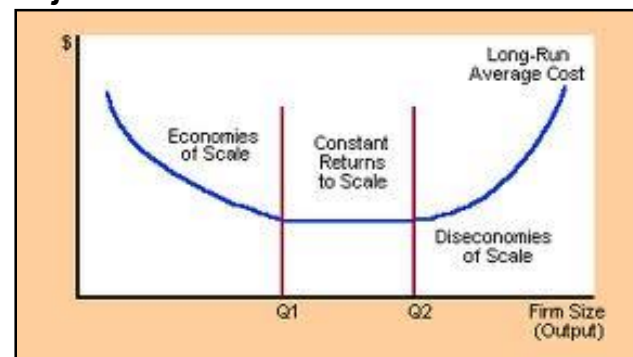
4. Obim proizvodnje

- Obim pokazuje kvantitet proizvodnje
- Ekonomija ili diseconomija obima je promjena jediničnih troškova proizvodnje. Ona postoji onda "kada dugoročni prosječni troškovi firme opadaju po mjeri povećanja proizvodnje

Tehnološka promjena uslovljava pomjeranje krive prosječnih troškova proizvodnje.

Tačke **minimalnih troškova** na krivoj PUT₁, PUT₂ i PUT₃ pomjeraju se **udesno** što korespondira sa povećanjem obima proizvodnje

V. Organizacija i preduzetništvo

- Organizaciju kao faktor privrednog razvoja treba naglašeno vezati za **sposobnost kreiranja i inoviranja**.
- Najvažnije poluge ORGANIZACIJE kao faktora razvoja su preduzetništvo i menadžment (u razvojnoj ekonomiji **organizacija** je mnogo širi pojam nego u mikroekonomskoj analizi)
- Kompleks **ORGANIZACIJE** u razvojnoj ekonomiji: *skup mogućih stanja društveno-ekonomskog i proizvodno-tehnoloških sistema u okviru nacionalne ekonomije.*
- Sposobnost predviđanja osnovnih pravaca budućih **promjena** i njihovo stavljanje u funkciju dolaženja do zadovoljavajuće ekonomske efikasnosti.
- Kompleks organizacije inkorporira mnoge **društvene vrijednosti i kulturne norme** koje su povezane sa svim ostalim razvojnim fenomenima

Preduzetništvo

- Prihvatljivom se može smatrati analiza ovog fenomena
 - a) **KAO EKONOMSKE KATEGORIJE** (subjekti preduzetništva – pojedinci, grupe stručnjaka, izvršni organi; objekti preduzetništva – najefikasnije kombinacije faktora proizvodnje u cilju maksimizacije dobiti),
 - b) **KAO METODA I NAČINA PRIVREĐIVANJA** (samostalnost i nezavisnost subjekata, odgovornost za donijete odluke, motivacija za komercijalni uspjeh)
 - c) **KAO OBLIKA EKONOMSKOG MIŠLJENJA** – inovativno razvojno ponašanje, sa akcentom na kontrolu, koordinaciju, donošenje strateških odluka, spremnost na rizik u uslovima rastuće neizvjesnosti; preduzetništvo kao način razmišljanja, kombinovanje rizika, kreativnosti i inovativnosti

Zakon o privrednim društvima Crne Gore (Sl.list br. 65/20), u članu 61 daje DEFINICIJU PREDUZETNIKA – to je fizičko lice koje se bavi privrednom djelatnošću, a tu djelatnost ne obavlja za račun drugog lica. Odgovara za obaveze u obavljanju privredne djelatnosti svojom cjelokupnom imovinom. Kao fizičko lice registruje se u Centralni registar privrednih subjekata (CRPS).

Menadžment

- je proces kojim se usmjerava, planira, motiviše, organizuje, koordinira i kontroliše privredna ili druga aktivnost
- funkcija menadžera, najkraće rečeno, sastoji se u obezbjedjivanju **maksimalne efikasnosti nekog proizvodnog procesa**

VI. Informacija

- **Centralni resurs današnjice** (mora biti istinita, cjelovita i blagovremena);
- **Neiscrpni razvojni resurs** (korišćenje nije ograničeno ni vremenom ni intenzitetom);
- **Multifunkcionalnost** (mogućnost korišćenja od strane više subjekata u isto vrijeme).

VELICINA ZEMLJE KAO FAKTOR PRIVREDNOG RAZVOJA

1. Prednosti (Strengths)

- sposobnost za bolje i brže prilagođavanje (fleksibilnost, brzina prilagođavanja, uz izbor prave razvojne strategije i politike);
- prednosti jednog malog socijalnog i političkog područja u kome se socijalna (kulturalna i religiozna) kohezija lakše postiže, politika se bolje sprovodi, a sistem je stabilan;
- nedostatak odgovornosti za međunarodni poredak;
- povećan značaj dobiti od boljeg obrazovnog sistema, zbog povećanja značaja humanog kapitala i povezanosti ljudi kao važnog razvojnog faktora;
- kompjuterizacija i telekomunikacije su relativno snažnije oružje za male firme i zemlje;
- bolje mogućnosti za specijalizaciju (dobiti od međunarodne trgovine, strana ulaganja):

3. Mogućnosti (Opportunities)

- jačanje demokratije u svijetu, **rastuci broj malih, novih država** koje traže svoje mjesto u kreiranju novog svjetskog poretka;
- **raznovrsnim vidovima integracije sa drugim zemljama, male zemlje kompenziraju slabu sigurnosnu poziciju;**
- **relativno slabljenje značaja vojne nad ekonomskom moći** daje malim zemljama šansu da povećaju svoj uticaj u međunarodnim odnosima, ukoliko imaju potencijal koji uz dobru razvojnu strategiju "obećava" ekonomski rast;
- postizanje uticajne pozicije u jednom (specijalizovanom) području, dobijajući na taj način uticaj, posredno, i na drugim područjima;
- **mogućnost za brzo prilagođavanje i bolje predviđanje;**
- bolji pristup svjetskim tržištima kao rezultat **liberalizacije međunarodne trgovine**. Kvalitetniji i intenzivniji izlazak na svjetsko tržište kompenzira nedovoljnu apsorpcionu moć malog domaćeg tržišta;
- korist od imputacije naučno-istraživačkih dostignuća drugih (**free rider efekat**). Brza imputacija tehnoloških lidera zbog veoma brzih tehnoloških promjena. Male zemlje mogu na taj način umnogome poboljšati svoje ukupne ekonomske efekte;
- globalizacijom (prvenstveno preko stranih direktnih investicija i strateških saveza) rješava se problem disekonomije obima i omogućava se **pristup znanju koje posjeduju drugi;**
- **smanjenje transportnih i komunikacionih troškova danas omogućava malim zemljama participaciju u globalnoj ekonomiji,** takođe i u područjima koja su, do skora, bila rezervisana samo za velike zemlje;
- **povećanje značaja kreativne imovine** takođe je u korist malih zemalja. Kapaciteti malih zemalja da stvore ovakvu imovinu su relativno jači nego što je to slučaj sa prirodnom ili fizičkom imovinom;
- **primjena fleksibilne tehnologije** smanjuje relativna značaj ekonomije obima i konačno, ali ne manje bitno,
- **pristup integrisanim finansijskim tržištima** predstavlja izuzetnu razvojnu šansu (posebno u kratkom i srednjem roku) za prevazilaženje ograničenog obima nacionalne štednje;

2. Slabosti (Weaknesses)

- slaba pozicija u međunarodnim odnosima koja je prouzrokovana nedostatkom raznih vrsta moći (uticaja);
- spoljnopolitički sistem i uslovi (stope rasta, tržišna tražnja...) kreiraju **zavisnost;**
- limitirajući finansijski fondovi i stoga i istraživačko-razvojni kapaciteti. Nema mogućnosti za ambicioznije inovaciono-vodeće strategije;
- laka monopolizacija lokalne industrije i
- slabe mogućnosti za ravnopravnu saradnju u stratejskim savezima koji predstavljaju sve značajniji modalitet međunarodnih integracija;

4. Prijetnje (Threats)

- erozija suvereniteta i posljedice na političku i kulturnu autonomiju (iskušenja kulturne homogenizacije);
- sigurnosni rizici, manja otpornost na spoljnopolitičke uticaje, visoka zavisnost od spoljnjih uslova;
- oligopolizacija svjetskog tržišta na kom velike sile imaju tu prednost da nameću cijene i postavljaju opšte uslove;
- homogenizacija potrošačkih modela koja povećava disekonomiju obima;

LEKCIJA 2: PRIVREDNI CIKLUSI

1. Ciklični karakter privrednog razvoja
2. Novije teorije privrednih ciklusa
 - 2.1. **Kejsijanske** teorije privrednih ciklusa
 - 2.2. Privredni ciklusi kao posljedica **pogrešne** makroekonomske politike
 - 2.3. **Neotpune** informacije kao uzročnik cikličnih kolebanja
 - 2.4. Privredni ciklus izazvan **tehnološkim** šokovima
 - 2.5. **Neokejnsijanske** teorije privrednih ciklusa
3. Dugi ciklusi kao oblik privredne dinamike

Pojam privrednih ciklusa

- **CIKLIČNOST PRIVREDNE AKTIVNOSTI** je pojava koja se kontinuirano zapaža u analizi razvoja tokom prethodna dva vijeka
- Prve privredne krize su se pojavile 1821. godine u Engleskoj i 1840. godine u Njemačkoj. Od tada one su se pojavljivale **svakih 7 do 10 godina**
- Periodičnost, različitost ispoljavanja
- Ne postoje dva ista privredna ciklusa u privrednoj istoriji

Def: PRIVREDNI CIKLUSI predstavljaju osnovni oblik ispoljavanja razvojne dinamike u svakoj tržišnoj privredi. Najjednostavnije, oni su **obrazac rasta i opadanja ekonomske aktivnosti na nacionalnom nivou**

- Privredna kolebanja se značajno razlikuju po regularnosti, trajanju i uzrocima nastajanja
- **Male otvorene zemlje** – više izložene promjenama spoljnotrgovinskih odnosa i fazama privrednog ciklusa (problemima) kod ključnih partnera
- **Privredni ciklus** predstavlja kontinuirano kretanje privrede koje je ciklične prirode, obilježeno usponima i padovima i koje je determinisano brojnim faktorima.

Ciklični karakter privrednog razvoja

- **Osnovni oblici privredne dinamike su:**
 1. **kratkoročne fluktuacije** – variranje privredne aktivnosti uslijed najrazličitijih sezonskih pojava (novogodišnje trgovine, cijene sezonskog voća, špic turističke sezone, vanredne klimatske prilike – poplave, suša; zemljotresi, štrajkovi velikih sektora..),
 2. **srednjoročne promjene** (investicioni i prostorni ciklusi),
 3. **dugoročna kretanja** (trajanje dugih talasa može se pratiti i u relacijama 40 i do 60 godina..).

Konjunktorni ciklusi ili krize?

- **EKSTERNI FAKTORI**: ratovi i građanski nemiri, talasi izbjeglica, ilegalne migracije, nelegalni trgovinski tokovi (putevi droge, trafiking ljudskim bićima), vremenske nepogode koje pogađaju više zemalja (uragan, poplave, zemljotres, cunami...), ekonomske sankcije, trgovinski ratovi (posebno velikih igrača poput SAD, Kine, Rusije, EU...), ali i kolebanja berzanskih indeksa, **promjena na važnim vezanim tržištima (npr. EU)**, politika IMF i WB, EIB, EBRD, ..
- **INTERNI FAKTORI**: uticaj političkog/poslovnog ciklusa, okupljanje značajnih inovacija i kombinacije faktora, uloga multiplikatora/akcelatora razvojaekspanzija i kontrakcija kredita (NPL), pogrešna shvatanja aktera ek. politike o kretanjima cijena i nadnica, nagle promjene produktivnosti, itd.

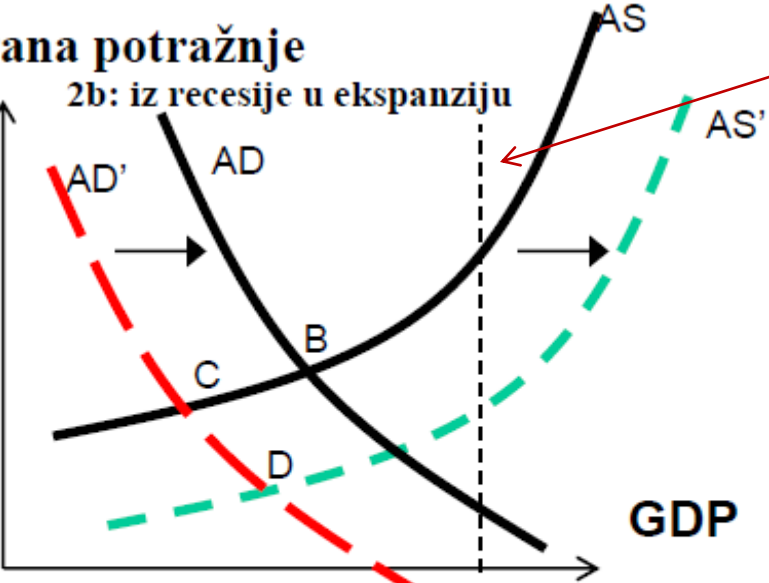
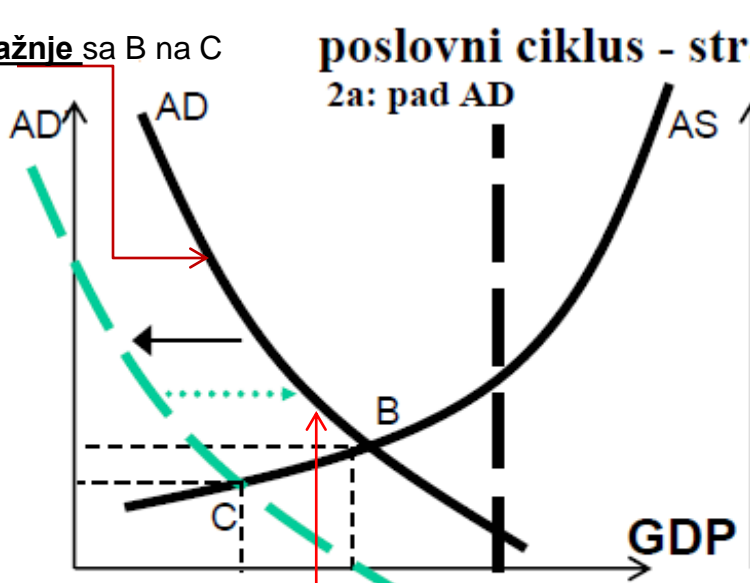
Potencijalni
dohodak

1. Pad tražnje sa B na C

poslovni ciklus - strana potražnje

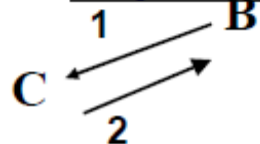
2a: pad AD

2b: iz recesije u ekspanziju

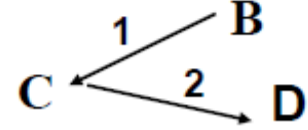
Zapazi! dva su puta:

AD se (npr. uz pomoć državne politike pomiče desno

ili

nadnice i cijene su se prilagodile, AS se miče desno

1. PROMJENA KONJUKTURE (pad T uzrokovan eksternim i internim faktorima, sa B na C):

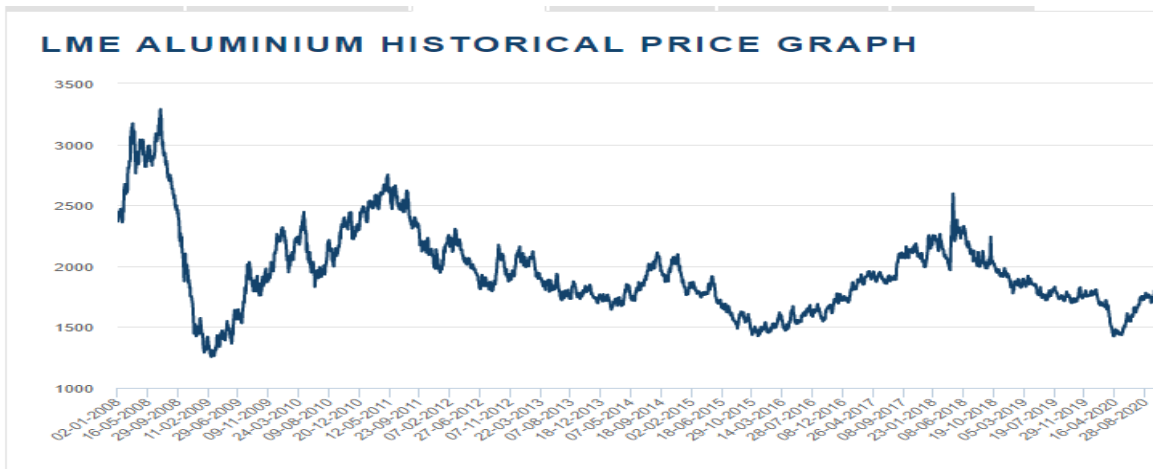
Uslijed internih i eksternih šokova dolazi do zaokreta u BDP, dohocima, cijenama i zaposlenosti

2. Država podstiče potražnju i potrošnju rastom sopstvene, državne potrošnje (rast sa C na B) - transferi, kapitalne investicije, državna pomoć, javne nabavke, čak i zaduživanje za I

U zavisnosti od faze privrednog ciklusa, ekonomskom politikom države djeluje se na pomjeranje krive agregatne ponude i prilagođavanja na promjene agregatne tražnje

ZAVISNOST OD KARAKTERA I PRIRODE MEĐUNARODNIH TRGOVINSKIH TOKOVA

- **Zemlje izvoznice primarnih proizvoda** su sudbonosno zavisne od cijena koje se formiraju na svjetskim tržištima primarnih proizvoda (promjena eksterne tražnje, eksterni šok – pad BDP-a)
- **Primarni proizvodi (izvoz):** sirova nafta, poljoprivredni proizvodi (za ishranu, pića, sirovine – repromaterijal za dalju industrijsku preradu), metali i minerali, prirodna đubriva
- Ugalj, nafta, gas, kakao, kafa, čaj, palmino ulje, kokosovo ulje, soja, kukuruz, pirinač, pšenica, banane, meso, pomorandže, šećer, drvo (trupci, rezano drvo), pamuk, vuna, juta, prirodni kaučuk, duvan, **aluminijum**, bakar, zlato, ruda gvožđa, olovo, nikl, srebro, kalaj, cink.

London Metal Exchange LME Aluminum price graph

Aluminium price US\$ per tonne

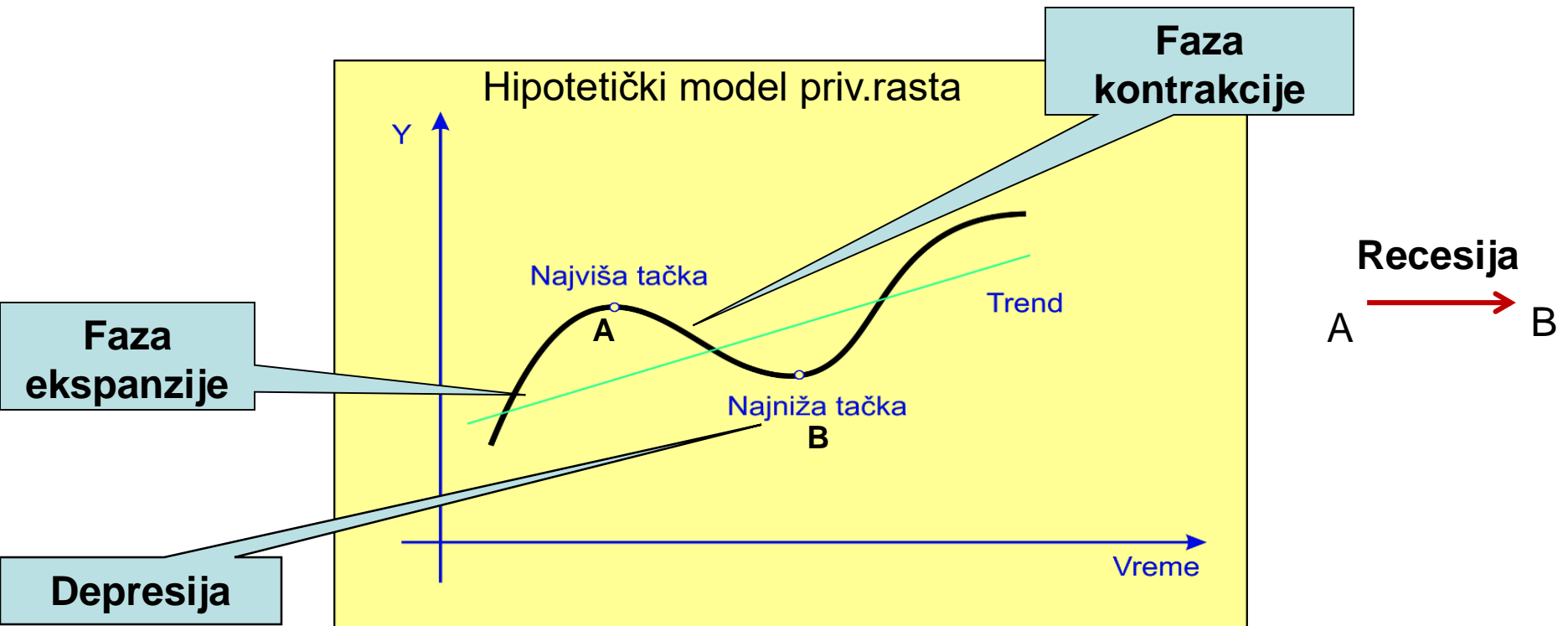
5.03.2008 -	3.150 \$/t
1.03.2009. –	1.250 \$/t
27.09.2013. –	1.789 \$/t (cash buyer)
11.10.2015. –	1.606 \$/t
18.10.2017. -	2.114 \$/t
22.4.2020. -	1.461 \$/t
28.9.2020. -	1.737 \$/t
21.03.2021. – do	4000 \$/t
13.10.2022. –	2,373 \$/t

Crna Gora i uticaj eksternih faktora na privredni ciklus

npr. KRAJEM 2015:

- **FAKTORI RASTA U RZ** - 1. povoljni finansijski uslovi (niske KS), 2. neutralna fiskalna politika u Eurozoni, 3. niže cijene nafte i sirovina, 4. povećanje povjerenja u rast ekonomske aktivnosti, 5. poboljšana situacija na tržištu rada;
- **KRETANJA U BRZO RASTUĆIM EKONOMIJAMA** – usporavanje rasta zbog 1. pada cijena sirovina, 2. rigidnijih finansijskih uslova, 3. strukturnih slabosti, 4. slabljenja rasta u Kini (Kina je 15% svjetske ekonomije, a njen rast 25% svjetskog rasta) 5. geopolitičkih rizika.
- **NA CG VEOMA UTIČU EKSTERNI FAKTORI**, pa se ona srednjoročno fokusira na – 1. **priliv investicija, sa ulaganjima u infrastrukturu, turizam, energetiku i poljoprivredu;**
- medjutim, priliv investicija ne smije usporiti **strukturne reforme** (unapređenje poslovnog ambijenta, finansijske i institucionalne podrške razvoju preduzetništva, odnosno sektora MSP, unaprjeđenja radnog zakonodavstva, penzijskog sistema, zdravstva, obrazovanja, te postizanja veće efikasnosti i produktivnosti državne uprave. Cilj je i povećanje konkurentnosti ekonomije, posebno u sektorima koji su potencijal za rast i razvoj (turizam, energetika, poljoprivreda i industrija).

Pojmovi: ekspanzija, kontrakcija, recesija, depresija

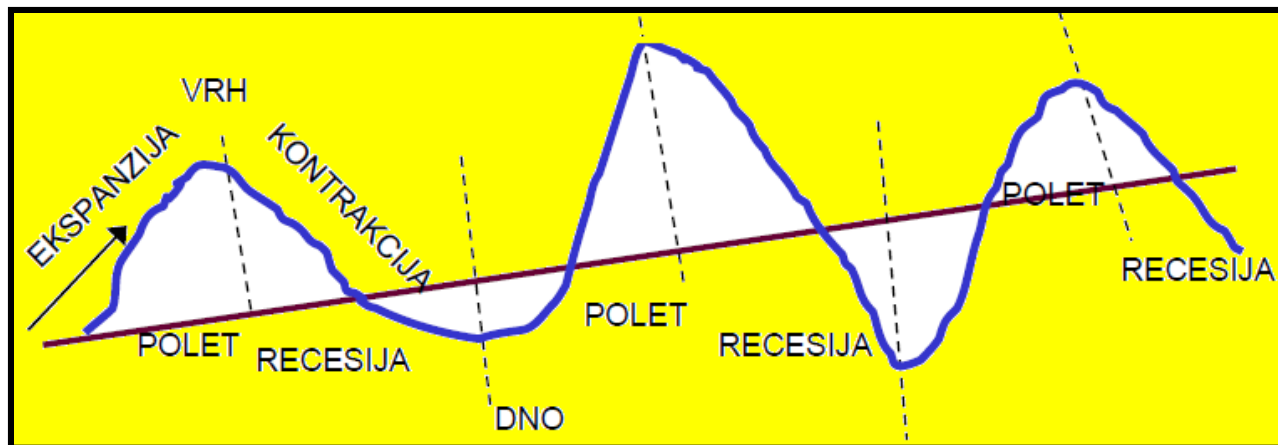

1. Privredni ciklus ima i svoju **fazu ekspanzije**(uspon i prosperitet),koji traje do dosezanja najviše tačke privrednih aktivnosti), i 2. **fazu kontrakcije** (obuhvata fazu pada i fazu kada privreda ostvaruje najnižu tačku privrednih aktivnosti).
3. Faza ekonomskog pada (koja se nalazi izmedju najviše i najniže tačke ciklusa) naziva se **recesija (od A do B)**.
4. U slučaju kada je pad suviše dubok, kao u periodu velike ekonomske krize, ova faza se naziva **depresija (zona najniže tačke - B)**.

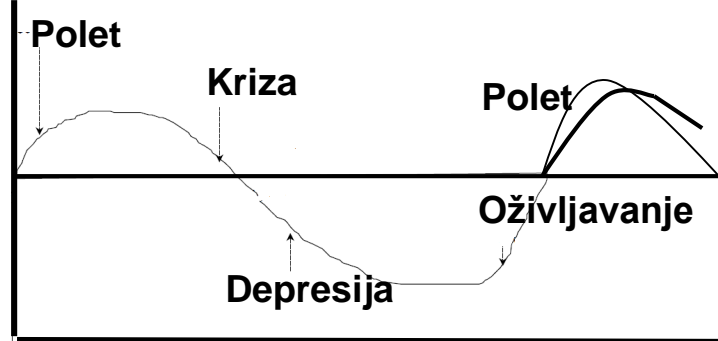
Faze privrednog ciklusa

U ekonomskoj teoriji, privredni ciklusi se načešće dekomponuju na četiri osnovne faze ispoljavanja:

1. Krizu
2. Depresiju
3. Oživljavanje
4. Polet

Ciklusi su neizostavni pratilac tržišnog načina privređivanja

- **I Kriza** u osnovi znači naglo smanjenje poslovne aktivnosti, pad cijena, rast nerealizovane proizvodnje, smanjenje štednje, rast nezaposlenosti.
- **II** U slijedećoj fazi privrednog ciklusa, fazi **depresije** dostiže se najniži nivo proizvodnje i najveća stopa nezaposlenosti. Najniža tačka u ovoj fazi i u ciklusu uopšte naziva se dno ciklusa. Dno označava i završetak kontrakcije i početak nove faze ciklusa.
- **III Oživljavanje** je treća faza privrednog ciklusa. U ovoj fazi raste štednja stanovništva, intenziviraju se investicione aktivnosti, raste zaposlenost i proizvodnja.
- **IV** Fazu oživljavanja tokom vremena smenjuje faza **poleta**. Na vrhu ove faze, veličine proizvodnje i zaposlenosti dostižu svoj maksimum. Nova p-ća, I...

Prociklični, kontraciklični i aciklični parametri

- U zavisnosti od načina na koji se mijenjaju vrijednosti ključnih ekonomskih veličina u toku ispoljavanja privrednog ciklusa, sve parametre je moguće podjeliti na prociklične, kontraciklične i aciklične:
 1. **PROCIKLIČNI** su oni parametri čije vrijednosti **rastu** u fazi oživljavanja, a smanjuju se u fazi krize (**emisija novca, brzina optočaja novca, iskorišćenost proizvodnih kapaciteta, zaposlenost**).
 2. Suprotno, **KONTRACIKLIČNI** su oni parametri čije vrijednosti opadaju u fazi oživljavanja, a rastu u fazi krize (**stopa nezaposlenosti, broj bankrotstava** itd).
 3. I konačno, **ACIKLIČNE** su one ekonomske varijable čija vrijednost ne pokazuje nikakvu kauzalnost sa fazama privrednih ciklusa.

AUTOMATSKI STABILIZATORI ublažavaju ekonomske fluktuacije – u fazi ekspanzije vode potrebnom smanjenju ukupne potražnje i potrošnje. Npr. tada raste oporezivanje poraslih dohoda i smanjuje se potpora nezaposlenima (jer ih je tada manje).

Zašto dolazi do kriza ?

Mnogobrojne teorije i objašnjenja:

1. Ciklusi nastaju usljed fenomena **NEDOVOLJNE POTROŠNJE** (kojoj je prethodilo smanjenje platežne sposobnosti), **Kejns, DŽ.ROBINSON**
2. Neki teoretičari smatraju da krize nastaju zbog raznih **makroneravnoteža i stihijne aktivnosti preduzetnika**, pa treba državni intervencionizam..
3. Treći – krize nastaju zbog **grešaka u vođenju ekonomske politike** (zbog viškova proizvodnje koji se ne mogu realizovati na tržištu, a koji su nastali zbog prevelike subvencije države), **HAJEK**
4. Krize su neminovni pratilac tržišnog načina privređivanja i **uzroci su veoma raznovrsni** (od političkih događaja, ekonomskih faktora, međunarodnih događaja/nestabilnosti, do psiholoških efekata), **ŠUMPETER**

Novije teorije privrednih ciklusa

- Osnovno pitanje: Zbog čega dolazi do cikličnog kretanja proizvodnje i zaposlenosti u pojedinim nacionalnim ekonomijama tokom vremena ?
- U kom vremenskom periodu se posmatra privredna dinamika ? – analiziraju se kratkoročni, srednjeročni i dugi ciklusi.
- **Kratkoročni (do 2 godine) i srednjeročni ciklusi čija se dužina kreće do 10 godina dok su dugi oni koji se periodično pojavljuju između 40 i 60 godina.**

Samjuelson i Nordaus kao najznačajnije navode sledeće teorije:

- 1) **monetarne teorije** (Hotri, Fridman),
- 2) **inovacione teorije** (Šumpeter, Hansen),
- 3) **cikluse investicione potrošnje**, tj. cikluse koji se mogu objasniti pomoću akcelerator-multiplikator modela (Samjuelson),
- 4) teorije ciklusa koji su uzrokovani **manipulacijama u monetarnoj i fiskalnoj politici** (Nordaus, Kalecki),
- 5) teorije po kojima se **male promjene u cijenama i nadnicama odražavaju na velike promjene u proizvodnji** (Lukas, Baro, Sardžent) i
- 6) **teorije realnog poslovnog ciklusa** po kojima se nagle promjene produktivnosti šire privredom i izazivaju fluktuacije (Preskot, Long, Plozer).

Saks i Larien sve teorije privrednih ciklusa svrstavaju u:

1. **Kejnsijanske** teorije prekomjerne tražnje,
2. Teorije ciklusa uslovljene **neadekvatnom makroekonomskom politikom**,
3. **Neoklasične** teorije privrednih ciklusa i
4. **Neokejnsijanske** teorije nefleksibilnosti cijena i zarada

1. Kejnsovskije teorije privrednih ciklusa

- Kejns je smatrao **INVESTICIJE** osnovnim izvorom impulsa koji dovode do ekonomskih kolebanja.
- "**KEJNSOV MULTIPLIKATOR I**" objašnjava proces povećanja obima proizvodnje u zavisnosti od porasta investicija. "Princip multiplikatora":
 - (1) **Povećanje investicija** će dovesti do povećanja realnog BDP-a u **većem** obimu nego što je povećanje samih investicija. I obrnuto,
 - (2) **Smanjenje investicija** dovešće do smanjenja realnog BDP-a u većem obimu nego što je obim smanjenja investicija; drugim riječima: smanjenje BDP-a biće veće nego što je smanjenje samih investicija.
- Ovako shvaćen Kejnsov multiplikator je ustvari brojčani koeficijent koji pokazuje **koliko će se puta povećati ili smanjiti obim proizvodnje sa svakim povećanjem odnosno smanjenjem investicija.**
- **smanjenje investicione potrošnje** uslovljava nakon određenog vremenskog intervala ulazak privrede u fazu **krize**
- Smanjenje **agregatne potrošnje**, kao posljedica smanjenja investicija, multiplikovano djeluje na **opadanje proizvodnje i zaposlenosti**

2. Privredni ciklusi kao posljedica pogrešne makroekonomske politike

- Ovdje se prvenstveno misli na pogrešnu monetarnu politiku: svako kolebanje novca u odnosu na tražnju uslovljava ciklična kretanja. Promjene **stope ponude novca**, bilo da se radi o usporavanju ili o ubrzavanju, imaju odraza na promjene proizvodnje i zaposlenosti.
- Svaka pomisao na ekspanzivnu monetarnu politiku, po monetaristima, ima za posljedicu destabilizaciju privrede (opšti rast cijena, pad proizvodnje i zaposlenosti..).
- Zato **ponuda novca treba da raste po nepromijenjenoj stopi** (po relativno konstantnoj stopi, bez neujednačenih, neravnomjernih fluktuacija u kratkoročnim periodima).
- Međutim, ne smiju se apstrahovati ni kretanja **realnih** ekonomskih veličina (proizvodnja, zaposlenost), kao ni pitanje obima zaduženosti, nivoa deviznih rezervi, strukturnih promjena i neravnoteža u privredi...

3. Nepotpune informacije kao uzročnik cikličnih kolebanja

- a) Ideja o nesavršenoj informisanosti privrednih subjekata (1967, Milton Fridman, nobelovac/1976 – analiza potrošnje, monetarna teorija; i istorija i stabilizaciona politika)**
- b) Teorija racionalnih očekivanja (Robert Lukas – Nobelova nagrada 1995)**

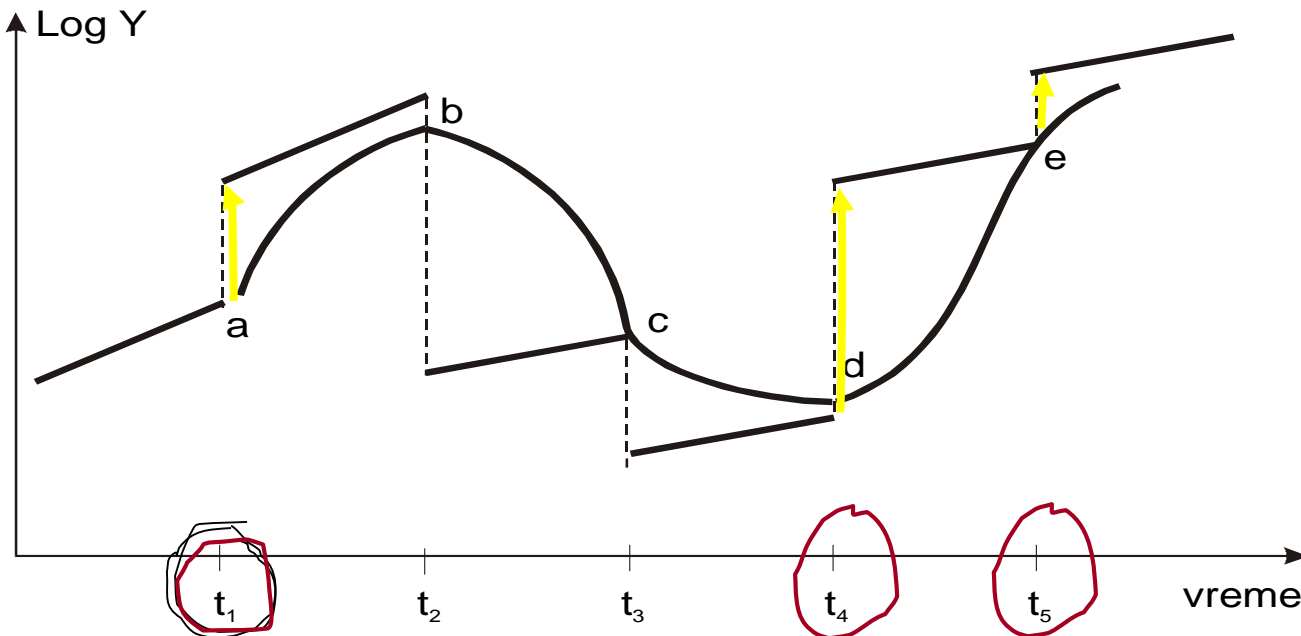
- a) Ideja po kojoj nesavršena informacija može biti uzročnik privrednih ciklusa, čak i u uslovima perfektne tržišne konkurencije lansirana je kroz **kritiku ekspanzivne monetarne politike** od strane poznatog monetariste Miliona Fridmana (1967)
- Na bazi OČEKIVANJA da će **ošti nivo cijena** u određenom intervalu biti **STABILAN**, pojedine kompanije će formirati **nivo zarada** i **visinu cijena pojedinih dobara**
 - Ako dodje do **MONETARNE EKSPANZIJE (nepredvidjeno uvećanje nominalne tražnje)**, potrebno je vrijeme da se kompanije prilagode novoj nominalnoj T. Više novca, **Tražnja raste**, proizvođači povećavaju proizvodnju, zaposleni izražavaju spremnost da rade duže, a nezaposleni prihvataju ranije ponuđenu nominalnu zaradu.
 - Cijene u maloprodaji rastu intenzivnije u poredjenju sa cijenama faktora proizvodnje, pa se realne zarade smanjuju (iako se očekivao njihov rast).
 - To drugim riječima znači da su **proizvođači**, uslijed neposjedovanja adekvatnih informacija, **bili obmanuti novčanom ekspanzijom**. Proizvođači smatraju da uvećanje cijena njihovih proizvoda proizilazi iz promjene **RELATIVNIH odnosa cijena** u privredi, a ne uslijed **rasta OPŠTEG nivoa cijena**
 - Da su kojim slučajem ekonomski akteri imali **pravu informaciju o budućoj monetarnoj politici**, oni bi znali da promjena veličine **NOMINALNE TRAŽNJE**, djeluje na nominalni rast zarada i rast cijena, tj. **da promjene u relativnim odnosima cijena nije uopšte ni bilo**.
 - Drugim riječima, u slučaju da su zaposleni imali pravu informaciju, oni **ne bi uvećavali ponudu rada, a preduzeća ne bi uvećavala proizvodnju** (koju ne mogu realizovati, ili je realizuju po nižim realnim cijenama)

- b) LUKAS je ideju Milтона Fridmana o nesavršenoj informisanosti privrednih subjekata teorijski uobličio i učinio je priznatom tezom u svjetskim relacijama
- Lukas je tvrdio da preduzeće ili pojedinac uvijek postupa u skladu sa **RACIONALNIM OČEKIVANJIMA**, procenjujući rast cijena na pojedinim tržištima, djelimično kao posljedicu **opšteg rasta cijena**, a djelimično kao rezultat **pomjeranja cjenovnih odnosa**.
 - Ukoliko su **stvarne cijene veće od očekivanih**, svaki proizvođač smatra da je relativna cijena njegovog dobra porasla zahvaljujući **BOLJEM TRŽIŠNOM VREDNOVANJU** tog dobra (premda je u suštini promijenjen opšti nivo cijena)
 - Jedna od najvažnijih poruka modela Roberta Lukasa sastoji se u tome da **OČEKIVANE promjene PONUDE NOVCA, skoro uvek djeluju samo na nivo cijena, a ne i na veličinu proizvodnje.**
 - Ovo važi pod pretpostavkom da ekonomski akteri razumiju **logiku privrednog funkcionisanja, tj. da su njihova očekivanja racionalna**
 - Stoga, **SAMO NEOČEKIVANE PROMJENE NOVČANE PONUDE DJELUJU NA VELIČINU PROIZVODNJE**
 - Tokom '90-ih godina XX vijeka teorija nesavršene informacije izgubila je mnoge pristalice. **GREŠKE U OČEKIVANJU** nisu nikada bile dovoljne, da objasne trajanje i intenzitet ispoljavanja pojedinih faza privrednog ciklusa. Teško je bilo objasniti privrednu dinamiku i cikluse – na izloženi način.

4. Privredni ciklus izazvan tehnološkim šokovima

- jedan od novijih pokušaja koncipiranja modela privredne dinamike bazira se na stavu da **tehnološke promjene** predstavljaju najvažniji generator ekonomskih kolebanja na nacionalnom planu
- ovo tumačenje se oslanja na misao **Šumpetera** da je za kapitalizam karakteristična “**kreativna destrukcija**” (“**stvaralačko rušenje**”) u toku kog se događa proces neprekidnog uvođenja novih tehnologija u proces proizvodnje od strane jednih preduzeća, uz ispoljeno istiskivanje tehnološki inferiornijih preduzeća sa tržišta
- pristalice objašnjenja privrednih ciklusa tehnološkim šokovima smatraju da su **periodična kretanja u proizvodnji i zaposlenosti na nacionalnom nivou** rezultat upravo ovih tehnoloških šokova

- Pozitivni tehnološki šokovi nastaju u periodima **t_1** , **t_4** i **t_5** , a negativni u periodima **t_2** i **t_3** .

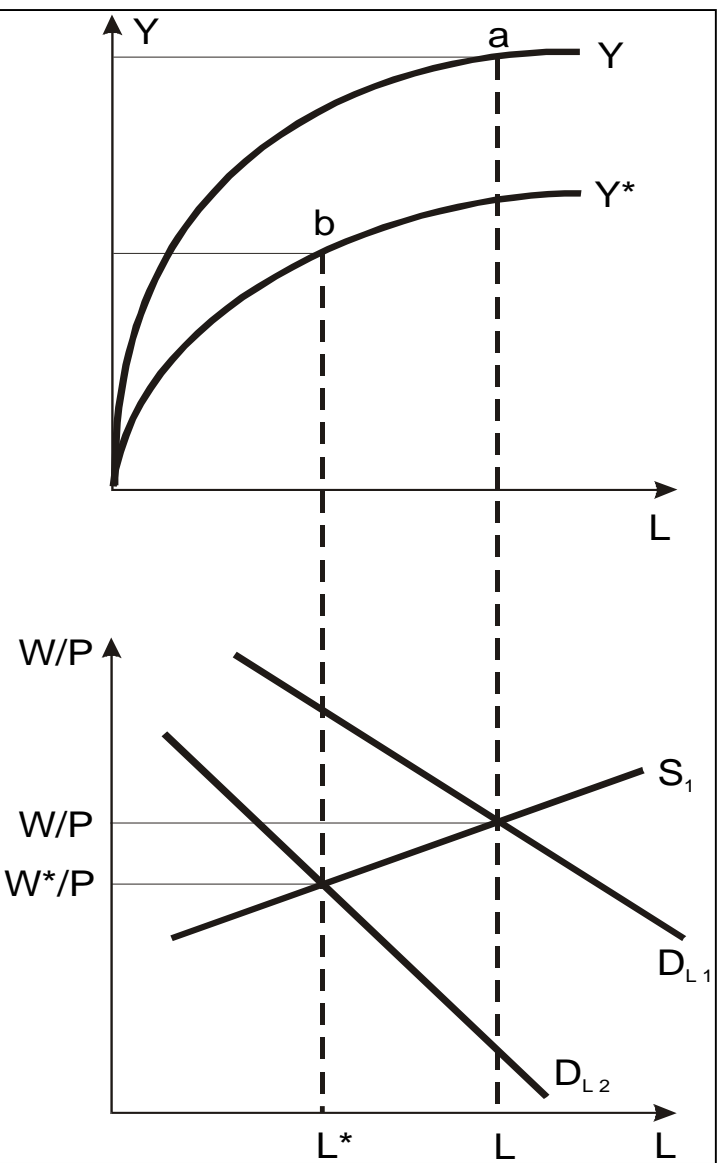

Zajedničke tačke a, b, c, d i e predstavljaju **ciklično kretanje** proizvodnje koje u stvarnosti ne postoji.

- pozitivan tehnološki šok pomjera funkcionisanje privrede na novu, višu putanju rasta, dok negativni tehnološki šokovi primoravaju privredu na niže, pa čak i negativne stope rasta

-ova teorija mora da potvrdi tezu po kojoj **zaposlenost pozitivno i značajno reaguje na relativno mala povećanja stvarnog dohotka** (sljedeći slajd)

Tehnološki šokovi, proizvodnja i zaposlenost (teorija poslovnih ciklusa)

- Privreda funkcioniše u tački **a** koja se nalazi na funkciji proizvodnje **Y**. Ovu funkciju proizvodnje reprezentuje ponuda radne snage **L** prikazana na donjem dijelu grafika. Realne nadnice **W/P** reprezentuje presjek krive ponude rada **S₁** i krive tražnje za radom **D_{L1}**.
- **Negativni tehnološki šokovi dovode do smanjenja proizvodnje**, što na grafiku ilustruje pomjeranje funkcije proizvodnje sa **Y** na **Y***. Budući da ova promjena smanjuje granični proizvod rada, **tražnja za radnom snagom se smanjuje** na **D^{L2}**.
- Proizvodnja opada (tačka **b** u gornjem dijelu slike),
- a takođe i **zaposlenost (L*)** i **realne zarade (W*/P)** – i na donjem dijelu slike

Ova relacija podrazumijeva **potpunu elastičnost ponude radne snage** u slučaju minimalnih promjena realnih zarada (da jedan dio radnika, u slučaju pada nadnica, odmah odustane od rada, momentalno voljno izabere odmor umjesto rada..) **Glavni nedostatak:** teza da je rast nezaposlenosti voljna reakcija na smanjenje realnih zarada

5. Neokejnsijanske teorije privrednih ciklusa

- Stav o **NEFLEKSIBILNOSTI** nominalnih cijena i nadnica je polazište gotovo svih neokejnsijanskih teorija privrednih ciklusa (**cijene rada** se ne mijenjaju svakodnevno, kao što je to slučaj sa cijenama roba, nivo najamnina se unaprijed dogovara i ne mijenja se tokom određenog vremena; **sindikati** pregovaraju kolektivne ugovore o cijeni rada;)
- **Zbog čega rastući broj nezaposlenih** (70-tih i 80-tih godina prošlog vijeka) **nije uticao na ograničenje rasta zarada?**
- **Odgovor je pokušala dati tzv. INSAJDER - AUTSAJDER TEORIJA** - insajderi predstavljaju zaposlene u nekom preduzeću, autsajderi su nezaposleni koji bi svojim kvalifikacijama mogli konkurisati zaposlenim, ali nemaju nikakvog uticaja na nivo zarada. Stoga, insajderi ignorišu prisustvo autsajdera. Ako bi se otpustili insajderi, porasli bi troškovi novog zapošljavanja, obuke ili brige o otpuštenim radnicima.
- Stoga, dolazi do **simultanog rasta nezaposlenosti i rasta zarada...**Ova teorija objašnjenje **uzroka nastanka privrednih ciklusa** vezuje za **pregovaračku poziciju insajdera**, odbacujući u potpunosti eventualnu presiju koju na nivo dohotka ima rast efikasnosti

Empirijski podaci o neoklasičnim i neokejsijanskim modelima privrednih ciklusa:

- Prvo, neoklasični modeli govore o postojanju privrednih ciklusa i u uslovima perfektne konkurencije. Suprotno njima, neokejsijanski modeli skreću pažnju na mogućnosti narušavanja ovih uslova.
- Drugo, očigledno je da na privrednu aktivnost deluju šokovi, kako na strani ponude, tako i na strani tražnje.
 - “**Šok na strani tražnje**” je neanticipirana promjena agregatne tražnje koja nastaje uslijed neanticipirane promjene fiskalne ili monetarne politike ili iznenadne promjene privatne potrošnje i investicija...
 - **Šok na strani ponude** je neanticipirano pomjeranje krive agregatne ponude. Ukratko, neki ciklusi su izazvani promjenama u tražnji, drugi šokovima u ponudi.

Dugi ciklusi kao oblik privredne dinamike

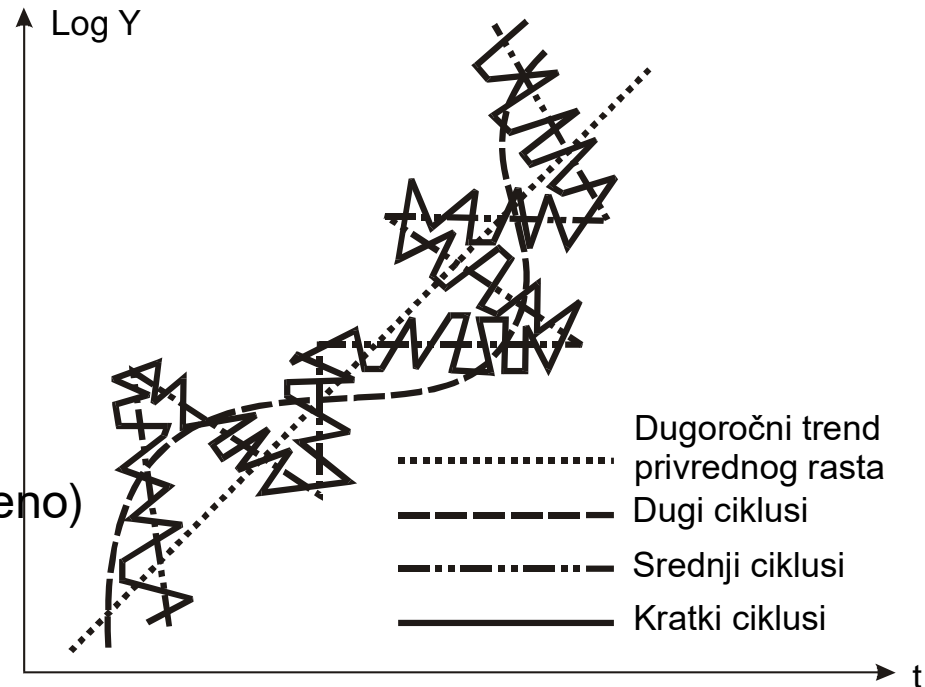
- tzv. “**veliki ciklusi Kondratjeva**” kao makroekonomski fenomen; dugi (poluvjekovni) talasi koji sadrže nekoliko srednjoročnih ciklusa
- Kondratjev je objavio **sistematizovan pregled privrednih kretanja** u tada ekonomski vodećim zemljama: ekonomska dinamika razvijenih kapitalističkih privreda karakterisala se naizmjeničnim smjenjivanjem perioda usporenog i ubrzanog rasta, dužine trajanje dvije do tri decenije.
- Osnovni faktori generisanja dugih talasa u privredi su **akumulacija slobodnog novčanog kapitala, tehnološki razvoj**, itd.
- **Kondratjev (1928)** je prvi u ekonomskoj literaturi tehnološki razvoj tretirao kao centralni uzročnik nastanka dugih talasa

Ciklično kretanje privrede

Dugi ciklusi u sebi sadrže više srednjeročnih ciklusa.

Srednjeročni ciklusi se takođe sastoje od više kratkoročnih ciklusa.

Ciklusi su u osnovi ponovljiva kretanja i znače neprestano (izraženije ili manje izraženo) odstupanje od dugoročne ravnotežne putanje privrednog rasta.

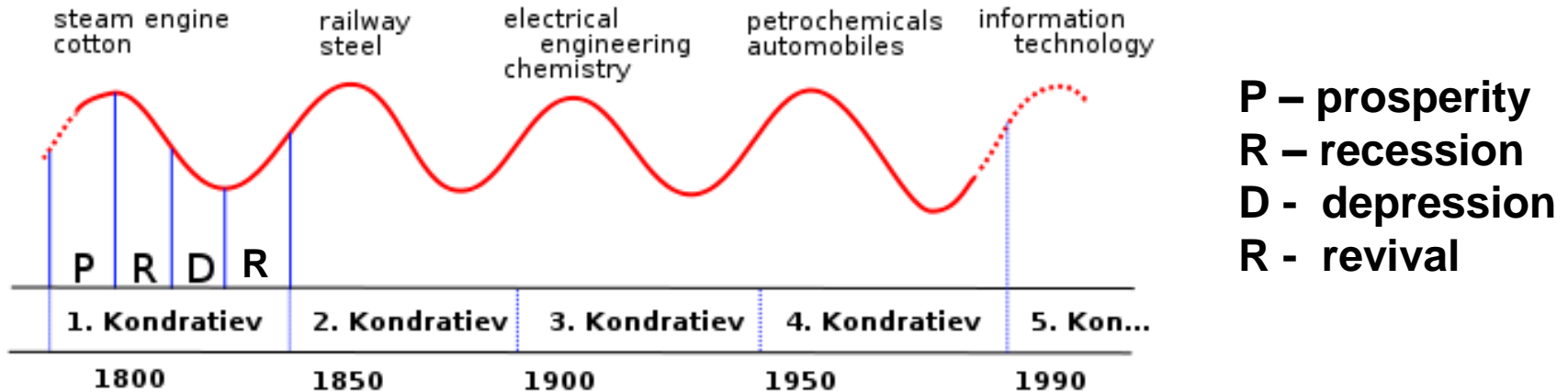

Privredni ciklusi predstavljaju nesumnjivi ekonomski fenomen i neoborivu realnost dugoročnog privrednog rasta

- Obradivši statističke podatke o kretanju cijena, kamata, zarada, spoljne trgovine i zaposlenosti, Kondratjev je izdvojio **tri velika konjunktura ciklusa**:

1. prvi u trajanju od 1780. do 1850. godine,
2. drugi od 1851. do 1890.godine i
3. treći od 1891.godine koji je oko 1920. prešao u silaznu fazu....

Moderne modifikacije Kondratjeve teorije dugih talasa

Rough schematic drawing showing the "**World Economy**" over time according to the Kondratiev theory

The technological cycles can be labeled as follows:

- The industrial revolution – 1771
- The age of steam and railways – 1829
- The age of steel and heavy engineering – 1875
- The age of oil, electricity, the automobile and mass production - 1908
- The age of information and telecommunications - 1971

Preporod teorije dugih talasa:

Jozef Šumpeter

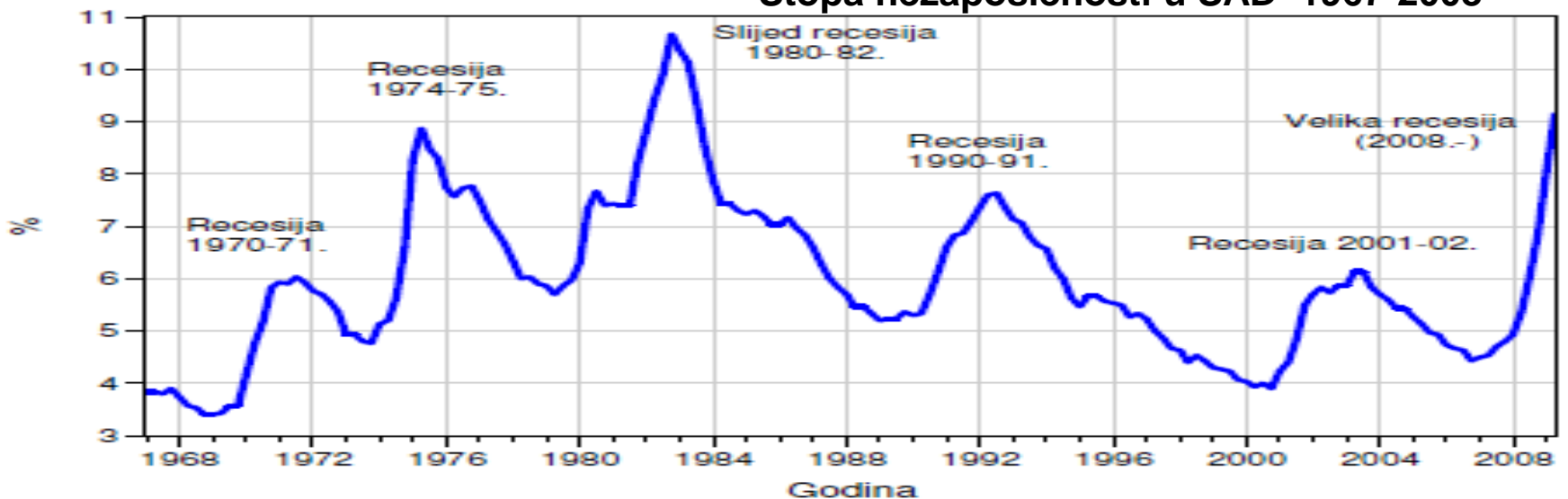
- neravnotežno stanje uzrokuje **preduzetnik**, koji svojom inovativnom sposobnošću obezbjeđuje profitabilno poslovanje, ali koji svojim aktivnostima na nivou nacionalne ekonomije uslovljava ispoljavanje većih ili manjih neravnoteža. U cilj ostvarenja profita, preduzetnici pristupaju realizaciji **novih kombinacija, koje ne podrazumijevaju uvijek novu zaposlenost**
- **INOVACIJE**, su po Šumpeteru najznačajniji uzročnik dugih talasa (one dovode do novih profita, novih investicija i privrednog prosperiteta).
- **Preduzetnik uvodi inovacije**, komercijalno valorizuje nova proizvodna sredstva, nove materijale, proizvodne metode, oblik organizacije upravljanja proizvodnjom i poslovanjem.
- Tačka oslonca ovog modela je stav po kome se **indukovanje inovacija odvija najintenzivnije u fazi depresije**, što dovodi do pojave novih proizvodnih oblasti čiji je uticaj na promjenu privredne strukture najizraženiji.
- Iz ovoga slijedi zaključak da Šumpeter **težište u objašnjenju cikličnih kretanja** stavlja na **IZLAZAK PRIVREDE IZ NERAVNOTEŽNOG STANJA**. U slučaju da ovog izlaska nema privreda ide u sve dublju depresiju.
- Poslije velike depresije, interesovanje ekonomista za probleme dugoročnog privrednog rasta splašnjava.
- Medjutim, tokom 70-tih godina prošlog vijeka i novih kriza, ponovo počinje da raste.
- Posljedica krize kejsijanskih recepata regulisanja privrednog života, natjerala je mnoge ekonomiste da se zamisle nad pitanjem, da li je poremećaj svjetske privrede u ovom periodu posljedica dugoročnih kolebanja?

Poleti i recesije u SAD 1967-2008 (40 godina)

Realni BDP **rastao prosječno 2,75%** (trend), a stvarne vrijednosti BDP pokazuju odstupanje od trenda dugoročnog rasta

Stopa nezaposlenosti u SAD 1967-2008

Recesije prati rast nezaposlenosti !